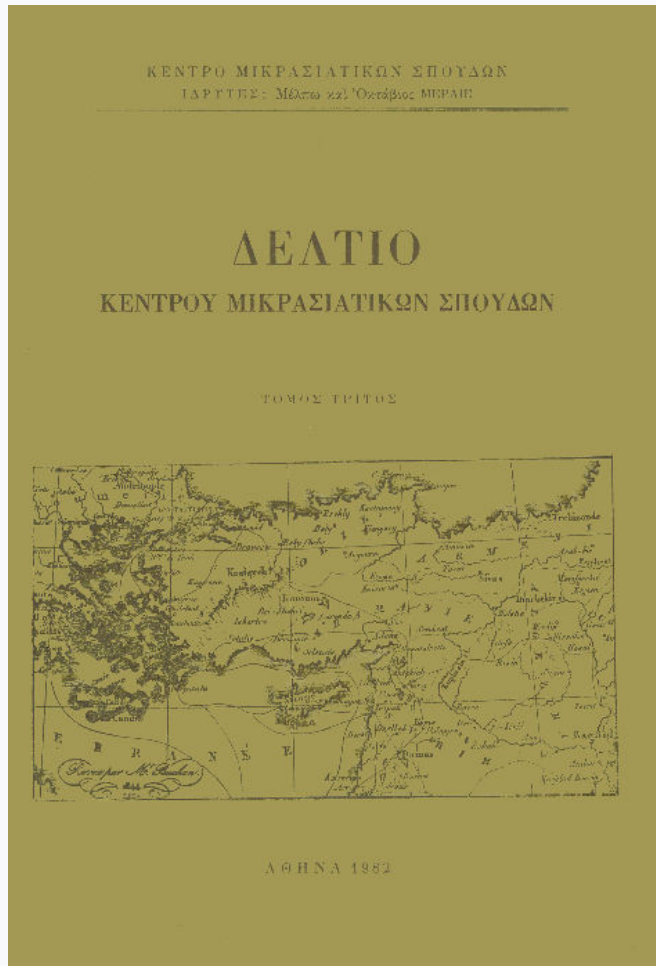

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 3 (1982)

Ιδεολογικές συνέπειες της κοινωνικής διαμάχης στη Σμύρνη: (1809-1810)

Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης

doi: [10.12681/deltiokms.277](https://doi.org/10.12681/deltiokms.277)

Copyright © 2015, Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κιτρομηλίδης Π. Μ. (1982). Ιδεολογικές συνέπειες της κοινωνικής διαμάχης στη Σμύρνη: (1809-1810). *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 3, 9-39. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.277>

ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΑΜΑΧΗΣ ΣΤΗ ΣΜΥΡΝΗ

(1809 - 1810)

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

Ἡ συνθετότητα τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ ἐπιβάλλει τὴν ἀνάλυσή του σὲ πολλὰ ἐπίπεδα καὶ τὴν ἐρμηνεία του σὲ συνάρτηση πρὸς πολλαπλὰ αἷτια. Οἱ παράμετροι τῆς ἔρευνας ἔχουν ἤδη ἐκταθεῖ σὲ ἕναν εὐρὺ χῶρο ποῦ καλύπτει τοὺς συντελεστὲς τῆς κοινωνικοοικονομικῆς ἀλλαγῆς καὶ τὶς δυναμικὲς ἐκδηλώσεις της σὲ κοινωνικοὺς ἀγῶνες, ἀλλὰ καὶ τὶς ἰδεολογικὲς ἐκφράσεις καὶ πολιτισμικὲς διαδικασίες ὅπως καὶ τὶς συνειδητὲς πολιτικὲς ἐπιλογὲς καὶ κοινωνικὲς πρωτοβουλίες γιὰ τὴν προώθηση τῶν ζητημάτων τοῦ Διαφωτισμοῦ στὴ νεοελληνικὴ κοινωνία. Ἡ διεύρυνση τῶν ὁρίων τῆς ἔρευνας ἔκανε δυνατὴ τὴν οὐσιαστικότερη προσπέλαση πρὸς τὴ φύση τοῦ φαινομένου καὶ συνέβαλε στὴν οἰκοδόμησιν τῆς ἱστορικῆς βάσεως γιὰ τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ πλέγματος τῶν ἐπιδράσεων, ἰδεολογικῶν καὶ πολιτικῶν, ποῦ παραδοσιακὰ ἀποτελέσαν τὸ ἐπίκεντρο τῆς μελέτης τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἡ ἔρευνα ποῦ παρουσιάζεται ἐδῶ ἔχει ὡς ἀφετηρία τὴ συναίσθησιν τῆς διευρυμένης αὐτῆς προβληματικῆς, ἀλλὰ οἱ συγκεκριμένοι στόχοι της καθορίζονται ἀπὸ τὰ περιθώρια τοῦ ἐρευνητικῶν ἐφικτοῦ καὶ ἀπὸ τὸ αἶτημα τῆς συγκεκριμένης προαγωγῆς τῆς γνώσης μὲ τὴν προσθήκην ἑνὸς ἄγνωστου τεκμηρίου στὴν κωδικοποίηση τῶν πηγῶν μας.

Ἐπιπλέον ἡ ἔρευνα εἶναι ἡ ἐνταξίς στὴν προβληματικὴ τῆς ἔρευνας ἑνὸς σημαντικοῦ γραπτοῦ μνημείου τῆς ἰδεολογικῆς ρῆξης ποῦ ἀντιπροσώπευε ὁ Διαφωτισμὸς στὴν ἑλληνικὴ παράδοσιν. Ἐπειδὴ γιὰ λόγους ἰδεολογικῶν προφανῶς ἡ πηγὴ αὐτὴ παρέμεινε στὴν ἀφάνεια, ἕνα δεῦτερο ἀντικείμενον τῶν ζητησῶν μας πρέπει νὰ εἶναι ἡ πλαισίωσιν τῆς γραπτῆς μαρτυρίας, ἡ σύνδεσός της μὲ τοὺς κοινωνικοὺς ἀγῶνες, τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ τεκμήριον καὶ ἡ ἀνίχνευσιν τῶν ἰδεολογικῶν καὶ γνωστικῶν συντελεστῶν τῆς συγκεκριμένης θεώρησιν τῶν προβλημάτων ποῦ παρουσιάζει. Ἡ πλαισίωσιν αὐτὴ γίνεται συνοπτικὰ μὲ

Τοὺς κυρίους Κ. Θ. Δημαρᾶ καὶ Φίλιππο Ἡλιοῦ θερμὰ εὐχαριστῶ γιὰ τὶς ὑποδείξεις τοὺς κατὰ τὴν προπαρασκευὴ αὐτῆς τῆς ἐργασίας.

την παράθεση τῆς σχετικῆς τεκμηρίωσης καὶ μὲ ὀρισμένες ἐνδεικτικὲς νύξεις καὶ ἀναγωγές. Τὸ πρωταρχικὸ αἴτημα στὴ φάση αὐτῆ τῆς ἔρευνας εἶναι ἡ γνώριμιά μὲ τὸ κείμενο ποῦ γιὰ πρώτη φορὰ ἐπιχειρεῖται ἀναλυτικὰ ἐδῶ.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Ἡ ἀποκρυστάλλωση τῆς ἰδεολογικῆς ἀντιπαράθεσης στὴν προεπαναστατικὴ ἑλληνικὴ κοινωνία στὰ χρόνια τοῦ Διαφωτισμοῦ ἐστιάστηκε κυρίως γύρω σὲ δύο προβλήματα: τὸ ρόλο τῆς Ἐκκλησίας στὴ συλλογικὴ ζωὴ τοῦ ἔθνους καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς ἑλληνικῆς ἐκπαίδευσης. Στὸ πλαίσιο τῆς διαμάχης ἀρθρώθηκε μία παράδοση θρησκευτικῆς κριτικῆς ποῦ πρόβαλλε τὸ ὄραμα τῆς ἀγνῆς χριστιανοσύνης τοῦ Εὐαγγελίου ὡς τὸ ἐνδεδειγμένο πρότυπο τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς. Ἀπὸ τὴ σκοπιὰ αὐτῆ ἡ ἠθικὴ κατάπτωση καὶ οἱ κοσμικὲς ἐνασχολήσεις τῆς ἔθναρχούσας Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας μπορούσαν νὰ ὑποβληθοῦν σὲ ὀξεία κριτικὴ. Ἡ ἐπίκληση τοῦ εὐαγγελικοῦ προτύπου πρόσφερε τὴν ἰδεολογικὴ νομιμοποίηση τοῦ ἔντονου ἀντικληρικαλισμοῦ ποῦ συνόδευε τὸ ἀναζωογονημένο πολιτικὸ οὐμανισμό τοῦ Διαφωτισμοῦ¹.

Μία ἀπὸ τίς πιὸ εὐγλωττες ἐκδηλώσεις αὐτῆς τῆς θεωρητικῆς τοποθέτησης περιέχεται σὲ ἀνέκδοτο χειρόγραφο ποῦ μᾶς παραδίδει ἓνα κείμενο ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴ διαμάχη στὴ Σμύρνη κατὰ τὴ δεκαετία ἀμέσως πρὶν τὴν ἔκρηξη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης (1809 - 1819). Κατὰ τὴν περίοδο ἐκείνη ἡ Ἰωνικὴ μητρόπολη συγκλονίστηκε ἀπὸ βίαιους κοινωνικοὺς ἀγῶνες² ποῦ στὸ ἰδεολογικὸ ἐπίπεδο ἐκφράστηκαν μὲ τὴν ἔντονη ἐπίθεση τῶν φορέων τῆς παλαιότερης παιδευτικῆς παράδοσης τῆς πόλης πρὸς τὴν ξαφνικὴ πρόκληση ποῦ ἀντιπροσώπευε ἡ ἐμφάνιση μιᾶς ἐπιτυχημένης προσπάθειας ἐκπαιδευτικῆς ἀνακαινίσης, ἐμπνευσμένης ἀπὸ τὸ κίνημα τοῦ Διαφωτισμοῦ μὲ τὴ δημιουργία τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου³.

1. Βλ. Paschalis M. Kitromilides, *Tradition, Enlightenment and Revolution: Ideological Change in Eighteenth and Nineteenth Century Greece*, Ph. D. Diss., Harvard University, 1978, 366 - 370, 393 - 401.

2. Βλ. Φίλιππος Ἡλιό, *Κοινωνικοὶ ἀγῶνες καὶ Διαφωτισμός. Ἡ περίπτωση τῆς Σμύρνης (1819)*, Ἀθήνα: Ε. Μ. Ν. Ε. - Μνήμων 1981, ποῦ συγκεντρώνει καὶ τίς μαρτυρίες τῆς παλαιότερης βιβλιογραφίας. Βλ. ἀκόμη γιὰ τὸ εὐρύτερο πλαίσιο Νίκος Σβορώνος, «Ἡ ἑλληνικὴ οἰκονομία καὶ κοινωνία τὸ 1820. Ἕνα Γαλλικὸ ὑπόμνημα», *Ὁ Ἑρασιστής*, τόμ. 11: *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός. Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ*, Ἀθήνα 1981, 376 - 411, καθὼς καὶ τίς μαρτυρίες ποῦ ἀνθολογοῦνται ἀπὸ τὸν Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1800 - 1924*, Συκᾶγο 1980, 85 - 91, 97 - 100, 108 - 113.

3. Γιὰ τὴν ἴδρυση, τὴν ἱστορία καὶ τίς διαμάχες γύρω ἀπὸ τὸ Φιλολογικὸ Γυμνάσιο τῆς Σμύρνης, βλ. Στέφανος Οἰκονόμος, «Περὶ τῶν κατὰ τὸ ἐν Σμύρνη Φιλολογικῶν Σχολείων συμβάντων», στὸ ἔργο Κωνσταντίνου Οἰκονόμου, *Τὰ σωζόμενα φιλολογικὰ συγγράμματα*,

Ἡ ιδεολογική καὶ πολιτική ἀναμέτρηση ποὺ ἐπακολούθησε καταγράφηκε σὲ μία σειρά ἀπὸ πολεμικὰ κείμενα⁴, ἕνα ἀπὸ τὰ ὅποια παρουσιάζει ἰδιαίτερο θεωρητικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ μελέτη τῶν ιδεολογικῶν παραμέτρων τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἡ σφοδρότητα καὶ ἡ ἐλευθεριάζουσα γλώσσα τῆς ἐπίθεσης συνιστοῦσαν τοὺς πιθανότερους παράγοντες γιὰ τοὺς ὁποίους τὸ κείμενο παρέμεινε ἀνέκδοτο καὶ ὁ συγγραφέας ἀνώνυμος⁵.

ἐπιμ. Σοφοκλέους Οἰκονόμου, τόμ. Α', Ἀθήνα 1871, 438 - 481· Κωνσταντίνου Κούμα, Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τόμ. ΙΒ', Βιέννη 1832, 587 - 595· Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισσαίου, Ἐπιστολαὶ διαφόρων (1759 - 1824) ἐπιμ. Μ. Μ. Παπαϊωάννου, Ἀθήνα 1964, 586 - 596· Κ. Σιβίνη, Ὑπόμνημα αὐτοσχέδιον περὶ τοῦ αἰδεσιμωτοῦ προεσβυτέρου καὶ οἰκονόμου Κωνσταντίνου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, Τεργέστη 1837, 9 - 26· Ambroise Firmin Didot, Notes d'un voyage fait dans le Levant en 1816 et 1817, Παρίσι 1826, 130 - 134· Ματθαίου Παρανίκα, Ἱστορία τῆς Ἐθαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης ἐκ τῶν πηγῶν συσταθείσα, Ἀθήνα 1885, 22 - 45· Ν. Α. Βέη, «Συμβολὴ εἰς τὰ σχολικὰ πράγματα τῆς Σμύρνης», Μικρασιατικὰ Χρονικά, Α' (1938), 193 - 237 μὲ πλούσιες βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις καὶ τοῦ ἴδιου «Ἐπιστολαὶ Κωνσταντίνου Κούμα καὶ Ἀδαμάντιου Κοραῆ σχετικά πρὸς τὴν Σμύρνην», Μικρασιατικὰ Χρονικά, Β' (1939), 1 - 37 καὶ «Πέντε ἔγγραφα περὶ τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου Σμύρνης», Μικρασιατικὰ Χρονικά, Γ' (1963), 259 - 292· Α. Σ. Ἀναστασιάδης, «Ἐθαγγελικὴ Σχολὴ Σμύρνης», Μικρασιατικὰ Χρονικά, Α' (1938), 92 - 9· Χρ. Σολομωνίδης, Ἡ παιδεία στὴ Σμύρνη, Ἀθήνα 1966, 41 - 78. Σχετικὰ στοιχεῖα περιέχει καὶ ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Κ. Οἰκονόμου τῆς περιόδου αὐτῆς. Βλ. Ι. Δ. Μπουγάτσου, «Ἀλληλογραφία τοῦ Κων. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων κατὰ τὴν περίοδον 1810 - 1819», Μικρασιατικὰ Χρονικά, ΙΖ' (1980), 77 - 145. Γιὰ τὴν τελικὴ κρίση καὶ τὸ κλείσιμο τοῦ σχολείου βλ. Κ. Κούμα, Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τόμ. ΙΒ', 598 - 599. Ὁ Φ. Ἡλιού, «Τόφλωσον Κύριε τὸν λαόν σου. Οἱ προεπαναστατικὲς κρίσεις καὶ ὁ Ν. Σ. Πίγκολος», Ὁ Ἐρασιστής: Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ, ὅπ.π., 580 - 626 δίνει τὸ γενικότερο κλίμα τῆς ἐποχῆς καὶ ἀξιοποιεῖ ὅλες τὶς σχετικὲς μαρτυρίες.

4. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Στέφανου Οἰκονόμου, «Περὶ τῶν κατὰ τὸ ἐν Σμύρνη Φιλολογικῶν Γυμνασίων συμβάντων» ὅπ.π., ποὺ φέρει χρονολογία 1819 κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον, ἡ σχετικὴ πολεμικὴ φιλολογία περιλαμβάνει καὶ τὰ ἀκόλουθα κείμενα: «Τραγωδία κατὰ τῶν δημογερόντων τῆς Σμύρνης ὄντινες κατὰ τὸ 1810 ἔτος μῆνι Φεβρουάριου 10, ἀποβάλλουσιν τὰ δύο νεοσυσταθέντα παρὰ τῶν προόντων δημογερόντων φιλολογικά, ἐπιστημονικὰ καὶ γραμματικὰ σχολεῖα» (1810), ποὺ ἐξέδωσε ὁ Σταυμάτης Κ. Καρατζῆς, Σμύρνης Τραγωδίες. Δύο ἀνέκδοτα ποιήματα σχετικά μὲ ταραχὰς στὴ Σμύρνη (1788, 1810), Ἀθήνα: Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, 1958, 71 - 74· «Σχολιάς» (1812), ἐκδ. Φ. Μπουμπουλίδου, «Ἀνέκδοτον στιχοῦργημα περὶ τῶν σχολικῶν πραγμάτων Σμύρνης ἀρχομένου τοῦ ΙΘ' αἰῶνος», Μικρασιατικὰ Χρονικά, Η' (1959), 406 - 439· «Αἰτία καὶ τρόπος τῆς δημεγερσίας πρὸς καταδρομὴν τοῦ Οἰκονόμου» (1820), ποὺ παραμένει ἀνέκδοτο, μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Σοφοκλῆ Οἰκονόμο στὴν ἐκδόση Τὰ σωζόμενα φιλολογικὰ συγγράμματα τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου, ὅπ.π., σελ. 472 σημ. (α) καὶ τὸν Κ. Θ. Δημαρᾶ, Σατιρικὰ κείμενα τοῦ 1821, Ἀθήνα 1960, 8. Στὴν ἴδια κατηγορία μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν καὶ οἱ σύγχρονες ἀναφορὲς στὰ γεγονότα τῶν σχολείων τῆς Σμύρνης στὸ περιοδικὸ Μέλισσα, 3 (1821), 299 - 301.

5. Τὸ κείμενο περιέχεται σὲ κώδικα τῆς Μονῆς Παντελεήμονος τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Βλ. Σπυρίδων Π. Λάμπρος, Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos, Cam-

Τὸ προλογικὸ σημεῖωμα τοῦ ἐνδεχόμενου μελλοντικοῦ ἐκδότῃ δοκιμάζει νὰ προσγράψῃ κάποια προϊστορία στὴ σύνταξη τοῦ κειμένου:

α. 89 'Ο Ἐκδότῃς πρὸς τὸν φιλογενῆ ἀναγνώστην.

Διερχόμενος διὰ τῆς Σικελίας ἀπήνητσα παρ' ἐλπίδα τὸν μυριοπόθητον καὶ εὐκρινῆ φίλον μου Ν..., ὅστις ἠτοιμάζετο νὰ ἐκπλεύσῃ διὰ τὴν Φιλαδεφίαν, πόλιν τῆς Ἀρκτώας Ἀμερικῆς· «Ἀναχωρῶ (μὲ λέγει) φίλε μου διὰ τὸν Νέον Κόσμον, διὰ νὰ ζητήσω νέαν πατριδα. Ἀναχωρῶ, διότι δὲν ὑποφέρω πλέον νὰ βλέπω τὴν δύστηχην Ἑλλάδα στεναύουσαν ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν λαοπλάνων. Ἀκούω καθ' ἐκάστην τοὺς στεναγμούς της, θεωρῶ μὲ λύπην τὰς πληγὰς της, ἀλλὰ τὰ δάκρυά μου δὲν εἶναι ἀρκετὰ νὰ τὴν θεραπεύσουν».

Ἄ φιλογενῆς καὶ ἀπελπισμένοις αὐτὸς πατριώτῃς παρέδωσε στὸν φίλο του ἕνα χειρόγραφο μὲ τὴν παράκληση:

α. 89 [. . .] λάβε[. . .] τὸ λυπηρὸν αὐτὸ πόνημα καὶ σὲ ὀρκίζω εἰς τὸν ὕψιστον νὰ τὸ κοινοποιήσῃς διὰ τοῦ τύπου. Ἐν αὐτῷ περιέχονται τὰ ὕστερινὰ τῆς λύπης μου δάκρυα καὶ τὰ τελευταῖα τῆς ἐλπίδος μου λείψανα. Ἐκ τούτου ἂς μάθωσιν οἱ ὁμογενεῖς μου πόσον ἠγάπησα τὴν πατρίδα καὶ πόσον ἤθελε προσπαθῆσω εἰς βοήθειάν της ἂν ὁ οὐρανὸς ἤθελε.

Μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ συγγραφέα, ὁ ἐκδότῃς, ἔχοντας θαυμάσει «τὸν ζῆλον καὶ τὰ φρονήματα» τοῦ κειμένου προχωρεῖ στὴν τήρηση τῆς ὑπόσχεσῆς του ἐπιμελούμενος τὴν ἔκδοση «χωρὶς προσθήκην τινὰ ἢ ἀφαιρέσιν». Ἀπὸ τὴν προλογικὴ αὐτῆ ἐκδήλωση κάποιας διάθεσης ἀποστασιοποίησης ἀπὸ τὸ κείμενο σὲ περίπτωσις ἔκδοσης, διαφαίνεται ἡ ἐπίγνωση τοῦ συγγραφέα ποὺ εἶναι ὁ συντάκτης καὶ τοῦ προλόγου ποὺ προσγράφει στὸν ἐκδότῃ, γιὰ τὴν ἐκρηκτικό-

bridge 1900, τόμ. II, σ. 427, ἀρ. 6262, 7. Τὸ κείμενο, ἀκέφαλο καὶ ἀνόνομο, ἐκτείνεται στὶς σελίδες 89 - 126 τοῦ χειρογράφου. Στὸν πίνακα περιεχομένων τοῦ κώδικα (σ. 133), ποὺ περιλαμβάνει κυρίως μεταγενέστερα κείμενα τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰώνα, στὸ κείμενο ἀποδίδεται ὁ τίτλος «Λίβελλος κατὰ τῶν ἀρχιερέων». Ὁ Σπυρίδων Λάμπρος παρέλειψε τὸν τίτλο αὐτὸ καὶ τιτλοφόρησε τὸ κείμενο «Σχεδιάσμα κατὰ τοῦ κλήρου ὡς ἐχθροῦ τῆς παιδείας». Ἡ πηγὴ ἦταν γνωστὴ στὸν Τρύφωνα Βυαγγελίδῃ ποὺ χαρακτήρησε τὸ κείμενο «ἀνάξιον λόγου». Βλ. Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἀθῆναι 1936, τόμ. Β', 248, σημ. 1. Τὸ κείμενο ποὺ παρουσιάζεται ἐδῶ προέρχεται ἀπὸ μικροταινία τοῦ χειρογράφου ἀπὸ τὸ Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐλπίζεται ὅτι μελλοντικὴ ἐπιτόπια ἐξέταση τοῦ χειρογράφου θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν πλήρη ἔκδοση τοῦ κειμένου. Πρόδρομὴ ἀνακοίνωση γιὰ τὸ περιεχόμενο καὶ τὴ σημασία τῆς πηγῆς αὐτῆς παρουσιάστηκε στὸ 16ο Διεθνὲς Βυζαντινολογικὸν Συνέδριον τῆς Βιέννης τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1981. Βλ. «Religious Criticism Between Orthodoxy and Protestantism: Ideological Consequences of Social Conflict in Smyrna», *Akten XVI Internationaler Byzantinistenkongress*, Βιέννη 1982, ὑπὸ ἔκδοση. Στὴν ἔκδοση ἀποκαταστάθηκαν ἡ στίξις καὶ ἡ ὀρθογραφία, ἔγιναν ὁμοῦ σεβαστὰς οἱ γλωσσικὲς ἰδιομορφίαι τοῦ κειμένου.

τητα τῶν «φρονημάτων» του. Ἡ διάθεση αὐτὴ δλοκληρώνει τὴ γενικότερη παρουσίαση τῆς ἀνωμυίας καὶ τῆς ὀριστικῆς καὶ τόσο μακρινῆς μετανάστευσης τοῦ συγγραφέα πὺ μὲ τὴ συμπεριφορὰ του αὐτὴ ἐπιτείνει τὴ συναίσθηση ὅτι κάτι πολὺ ἀσυνήθιστο ἔχει τὴν πρόθεση νὰ πεῖ.

Στὴν εἰσαγωγικὴ προσφώνηση στοὺς συμπατριῶτες του ὁ συγγραφέας ἀποσαφηνίζει τὶς προθέσεις τοῦ κειμένου του:

σ. 91 Ἐδελφοί μου ὁμογενεῖς.

Ἀν ἀμφιβάλλω ὅτι οἱ ψευδῶνμοι ἀρχιερεῖς τοῦ νῦν αἰῶνος καὶ οἱ τούτων λατρευταὶ θέλουσι καταδικάσειν εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρὸς τὴν παροῦσαν θρησολογίαν* ὑπὲρ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Ἡ αὐτὴ θεατρίζει τὴν τούτων παράνομον τυραννίαν καὶ ἀπελέγγχει τὴν ἀπάτην τῶν λαοπλάνων. Ἀυτὴ διδάσκει καὶ τοὺς εὐσεβεῖς τὸ πρὸς τὴν ὀρθόδοξον πίστιν ὀφειλόμενον σέβας καὶ τὴν πρὸς τοὺς Φαρισαίους καὶ ὑποκριτὰς περιφρόνησιν καὶ μῖσος. Ἡ θρησκεία τῶν νῦν ἀρχιερέων δὲν εἶναι ἐκεῖνη τοῦ Χριστοῦ. Ἡ τοῦ Χριστοῦ θρησκεία εἶναι ἄμωμος καὶ ἀγία, ἡ δὲ τῶν ἀρχιερέων μαρὰ καὶ θεοστνηγῆς. Ἡ τοῦ Χριστοῦ λατρεία θεμελιούται εἰς τὴν ἀρετὴν καὶ δικαιοσύνην, ἡ δὲ τῶν ἀρχιερέων εἰς τὴν ἀνομίαν καὶ ἀδικίαν. Ἐν ἐνὶ λόγῳ ἡ μὲν εἶναι θυγάτηρ τοῦ οὐρανοῦ, ἡ δὲ σκοτεινὸμορφον γέννημα τοῦ Ἄδου.

* Στὸ κείμενο διαγραμμένο: ἀπολογία.

Ἀμέσως μετὰ σκιαγραφεῖται ἡ ριζικὴ ἰδεολογικὴ ἀντιπαράθεση γύρω ἀπὸ τὴ θέση τῆς θρησκείας στὴν ἐλληνικὴ κοινωνία. Ἡ ἔνταξη τοῦ συγγραφέα στὴ διαμάχη ἐκδηλώνεται μαχητικὰ καὶ συγκεκριμένα:

σ. 92 Οἱ ὀπαδοὶ τῆς φιλοσοφίας γνωρίζουν ὀρθώτερα καὶ σέβονται καθαρώτερα τὴν τοῦ Χριστοῦ θρησκείαν παρὰ οἱ τῆς ἀμαθείας ὄπαπισταὶ καὶ τοῦ γένους ἀνδραποδισταί. [. . . . .]

Ποῖον ἄλλο εἰς τὸν κόσμον πλέον ἱερὸν καὶ σεβάσμιον παρὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ θρησκείαν;* αὐτὴ ὄχι μόνον εἶναι ἡ ὄδὸς τῆς οὐρανίου μακαριότητος, ἀλλὰ καὶ ὁ γλυκὺς δεσμός, ὅστις συνδέει καὶ συνάπτει τὰ ἐκοροπισμένα λείψανα τῶν Γραικῶν. Αὐτὸς ὁ δεσμός συνάπτει τὸν Ἐὐρωπαϊὸν μὲ τὸν Ἀσιατικόν, τὸν Ἑλληνα μὲ τὸν Αἰγύπτιον, καὶ τὸν Ἀφρικανὸν μὲ τὸν ἐξ Ἰνδίας. [. . . . .]

Καὶ ἂν ποτὲ ὁ ὕψιστος βασιλεὺς ἐπιβλέψη μὲ ἕλεον ὄμμα εἰς τοὺς δυστυχεῖς ἀπογόνους μας καὶ θεσπίσῃ** τὴν ἀνὸρθωσιν τῆς Ἑλλάδος, τότε αὐτὴ ἡ θρησκεία θέλει ἀναζῶσει τὰ νεκρωμένα λείψανα τῶν Γραικῶν.

* Παράλληλη διατύπωση στὸ χφ: πίστιν.

** Παράλληλη διατύπωση στὸ χφ: ἀποφασίση.

- σ. 93 *Τίς λοιπὸν τολμητίας θέλει κινήση ποτὲ γλῶσσαν κατὰ τῆς ἱερᾶς ταύτης θρησκείας; Περιφρονεῖται (λέγουσι) τὴν σήμερον ἢ πίστις· ἀλλὰ ἀπὸ ποίους; ὄχι βέβαια ἀπὸ τοὺς φιλογενεῖς καὶ ἀληθεῖς Γραικοὺς, ἀλλ' ἀπὸ τοὺς μισογενεῖς Τουρκολάτραι· ὄχι ἀπὸ τὰς ἀκαδημίας τῆς Ἐδρῶπης, ἀλλ' ἀπὸ τὰς ἀδῆλας τῶν ἀρχιερέων· ὄχι ἀπὸ τοὺς κρωφαγοῦντας ἀλλ' ἀπὸ τοὺς νηστευτὰς ἀνθρωποφάγους.*

Ἄς διαρῶραγῶσι λοιπὸν κινῶντες οἱ Ναθαναὴλ ἀπὸ τὸ ὄρος τοῦ Ἄθωνος καὶ ὅσοι ἄλλοι συναγωνίζονται νὰ ἐξοστρακίσωσι τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τὴν γῆν τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ εἰσάξωσι τὴν βαρβαρότητα τῶν Βανδάλων καὶ Παταγόνων. Εἰς τὰς ψυχὰς τῶν υἱῶν τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐσβέσθη ποτὲ οὔτε τὸ πῦρ τῆς μαθήσεως οὔτε ὁ ὑπὲρ τῆς θρησκείας ζῆλος.

Ἡ ἀναφορὰ στοὺς κρωγμοὺς τῶν «Ναθαναὴλ ἀπὸ τὸ ὄρος τοῦ Ἄθωνος» ἀποτελεῖ προφανῆ ὑπαινιγμὸ στὶς σφοδρῆς ἀντιδιαφωτιστικὲς καταγγελίες τοῦ ἔργου τοῦ Ἄθανασίου Παρίου Ἀντιφώνησις πρὸς τὸν παράλογον ζῆλον τῶν ἀπὸ τῆς Ἐδρῶπης ἐρχομένων φιλοσόφων, ποὺ κυκλοφόρησε ψευδώνυμα ὡς σύγγραμμα Ναθαναὴλ τοῦ Νεοκαισαρέως⁶.

Τὸ πρόβλημα ποὺ πρωταρχικὰ τὸν ἀπασχολοῦσε διατυπώθηκε πολὺ παραστατικὰ ἀπὸ τὸ συγγραφέα στὴν ἀρχὴ τοῦ κυρίου μέρους τοῦ κειμένου:

- σ. 95 *Δὲν ἐδυνήθησαν ποτὲ οὔτε οἱ διωγμοὶ τῶν τυράννων οὔτε τὰ ὅπλα τῶν ἀσεβῶν* νὰ βλάψωσι τὴν θείαν τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίαν καθὼς τὴν ἔβλαψαν καὶ τὴν βλάπτουν καθ' ἐκάστην τὰ ἴδια αὐτῆς τέκνα καὶ κατ' ἐξοχὴν οἱ λεγόμενοι Ἀρχιερεῖς καὶ Ποιμένες.*
[.....]

[...] *Οἱ Ἀρχιερεῖς, οἵτινες λέγονται πρωτότοκοι υἱοὶ τῆς κοινῆς ἡμῶν μητρὸς ἐκκλησίας, τὴν καταπληγώνουσι καθ' ἐκάστην καὶ κατατοξεύουσι τὰ μητρικὰ τῆς σπλάγχνα μὲ πικρότατα βέλη, βέλη φαρμακερά, βέλη θανατηφόρα, βέλη ἠκονημένα σὺν τοῖς ἀνθραξι τοῖς ἐρημικοῖς κατὰ τὸν προφήτην [.....]*

* Παράλληλη διατύπωση στὸ χρ: οὔτε αἱ αἰρέσεις τῶν κακοδόξων.

6. Βλ. Ναθαναὴλ Νεοκαισαρέως, Ἀντιφώνησις πρὸς τὸν παράλογον ζῆλον τῶν ἀπὸ τῆς Ἐδρῶπης ἐρχομένων φιλοσόφων, Τεργέστη 1802. Τὰ ἀρχικὰ Ν. Ν. ἀπαντῶνται σὲ δύο ἀκόμη ἀντιδιαφωτιστικὲς ἐκδόσεις. Βλ. Κελεστίνος Ρόδιος, Ἡ ἀθλιότης τῶν δοκησιόφων, Τεργέστη 1793, 57 καὶ Ἀκολουθία ἑτεροφθάλμου καὶ ἀντιχριστοῦ Χριστοδοῦλου, Τεργέστη 1793, κ'. Ἡ σύμπτωση αὐτὴ θὰ δικαιολογοῦσε ἴσως τὴν ἀπόδοση καὶ τῶν τριῶν αὐτῶν κειμένων στὴ γραφίδα τοῦ Παρίου. Γιὰ τὸν Πάριο καὶ γιὰ ἕνα ἀκόμη ἔργο του σύγχρονο τοῦ κειμένου ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ βλ. Δεκ. Κουμαριανῶ, «Ὁ Νέος Ραψάκης», Ὁ Ἐρασιστής, ΣΤ' (1968), 1 - 18.

Μετά τή δήλωση τοῦ προβλήματος στή γενικότητά του ὁ συγγραφέας ἀρχίζει νά ξεδιπλώνει τὰ ἐπιχειρήματά του κατὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κατεστημένου τῆς ἐποχῆς του:

α. 97 *Δύο μεγάλα καί φοβερά κακά ἐπροξένησαν πάντοτε τήν δυστυχίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἡ Ἀμάθεια καί ἡ Δεισιδαιμονία¹. Ἐξ αὐτῶν πηγάζει τὸ ψεῦδος, ἡ ἀπάτη καί αἱ σεσαθρωμένοι προλήψεις· ἐπ' αὐτῶν θεμελιούται ἡ δόξα καί ἡ ὑπόληψις τῶν λαοπλάνων. Εἰς αὐτάς τέλος πάντων ἐπιστηρίζεται τὸ κράτος καί ἡ τυραννία τῶν νῦν ἀρχιερέων. [. . . . .]*

[. . . . .] *Οἱ λεγόμενοι τῶν Ἀποστόλων Κανόνες θεσιπίζουν ὅτι ὁ μέλλον προβιβασθῆναι εἰς τὸ τῆς ἐπισκοπῆς ἀξίωμα πρέπει νά ἐκλέγεται ὑπὸ τοῦ ποιμνίου δηλαδή ὑπὸ τοῦ λαοῦ καί τότε ἡ ἐκλογή ἐπικυροῦται διὰ τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ. Ἀγιώτατοι ἀρχιερεῖς, τίς ἐξ ὑμῶν ἔλαβε τοιαύτην ἐκλογήν; οὐδεὶς . . .*

1. Ἡ ἀμάθεια εἶναι τὸ σκότος τοῦ ἀνθρωπίνου νοός· ἡ δὲ δεισιδαιμονία εἶναι ὁ παράλογος φόβος καί δειλία (τῆς) ψυχῆς περὶ τὴν πίστιν. Ὁ ἀμαθὴς λοιπὸν εἶναι δύολον τυφλός· ὁ δεισιδαίμων δειλός καί πεφοβισμένος. [. . .]

α. 98 *Οἱ αὐτοὶ κανόνες προστάζουν ὅτι ἐάν τις ἐπίσκοπος λάβῃ τὴν ἐπισκοπικὴν ἀξίαν διὰ χρημάτων ἢ διὰ τῆς δυνάμεως κοσμικῶν ἀρχόντων, καθαιρήσθω καί ἀφοριζέσθω. Τίς ἐξ ὑμῶν ἄγιοι ἀρχιερεῖς ἔλαβε τὴν ἀξίαν χωρὶς χρήματα ἢ χωρὶς κοσμικὴν μεσιτείαν; οὐδεὶς . . .*

Τὰ προβλήματα τῆς ἐκλογῆς καί τῆς σιμωνίας στηλιτεύονται μὲ τὴν ἐξέταση τῶν συγκεκριμένων μηχανισμῶν ἀνάρρησης στὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο ποῦ τιτλοφορεῖται («Προβιβασμός»).

α. 98 *Εὐθὺς ὅταν φθάσῃ ἡ εἰδησις εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅτι μένει χηρέουσα μία τις ἐπαρχία, τρέχουσι πανταχόθεν οἱ μαυροφόροι, ὡς κόρακες εἰς τὸ πτώμα, διὰ νά τὴν ἀφαρπάσωσι βιαίως· τρέχουσι πανταχόθεν ὄχι εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς μητρὸς ἐκκλησίας, ἀλλὰ εἰς τὰς αἰλὰς τῶν κοσμικῶν ἀρχόντων, τῶν ἀσεβῶν ἡγεμόνων, τῶν εἰδουλοῦντων καὶ παλλακίδων προσπίπτοντες δουλικῶς, φιλοῦντες τὰ κράσπεδα ἱματίων, προσφέροντες δῶρα, καταβάλλοντες ἀργύρια καὶ μεταχειριζόμενοι μυθρίους τρόπους παρανομίας[. . . . .]*

Τὰ ὑφολογικὰ στοιχεῖα τοῦ κειμένου μᾶς μεταφέρουν στὸ κλίμα τοῦ πιδὸ μαχητικοῦ ἀντικληρικαλισμοῦ τῆς ἐποχῆς τοῦ Διαφωτισμοῦ⁷. Ἡ ἴδια διαπι-

7. Γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ἐπιθέτου *μαυροφόροι* ὡς χαρακτηρισμὸ τοῦ κλήρου, βρβλ., Ἀνωνύμου τοῦ Ἑλληνος, *Ἑλληνικὴ Νομαρχία ἢτοι Λόγος περὶ Ἐλευθερίας*, ἐν Ἰταλίᾳ 1806, 181. Ἡ «Τραγωδία κατὰ τῶν δημογερόντων τῆς Σμύρνης», στίχος 62 χρησιμοποιεῖ τὸ ἐπίθετο *μαυροσκουφάτοι*. Βλ. Στ. Καρατζᾶ, *Σμύρνης Τραγωδίες*, 72.

στωση ισχύει και για το απόσπασμα που ακολουθεῖ στην ἀμέσως ἐπόμενη σελίδα, σχετικά με τοὺς μηχανισμοὺς ἀνάρρησης στὸν ἐπίσκοπικὸ θρόνο⁸.

- σ. 99 [. . . . .] Ἐάν ἡ ἐπαρχία εἶναι ἀπὸ τὰς πρωτευούσας, ὁρμῶσι τὰ μεγάλα κήτη τῆς ἐκκλησίας με στόμα κεχηρὸς διὰ τὰ τὴν ἐκροφήσων ἔαν ἐκ τῶν μεσαίων ἢ καθεξῆς προσπαθοῦν τὰ τὴν δώσωσιν ὡς μισθὸν ἐκδουλεύσεως εἰς τὰ ἀνδράποδα τῆς οἰκίας των ὁ μὲν τὴν ζητεῖ διὰ τὸν Διάκονόν του, ὁ δὲ διὰ τὸν Πρωτοσύγκελλόν του, ἄλλος διὰ τὸν φίλτατόν του καὶ ἄλλος διὰ τὸν Γραμματικόν του. Τὴν ζητεῖ ὁ ἄγιος Ἐφέσου διὰ τὸν πιστόν του Κελλάρον, ἡ Κυρία Δόμνα διὰ τὸν παιδαγωγὸν τῶν υἱῶν της, ὁ Δραγομάνος διὰ τὸν Πνευματικὸν τῆς Κοκκόνας καὶ ὁ ἄρχων Χάτμανος διὰ τὸν Κανδηλανάπτην τῆς ἐκκλησίας. Ἄλλ' ὕστερον ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ὑπερσχύει ἡ προσταγή τοῦ Ἀρχιερατοῦ ἢ Ποσταντζίκτου καὶ ψηφίζει τὸν ἀνάξιον διὰ ποιμένα τῆς ἐπαρχίας. Χειροτονεῖται λοιπὸν ὁ Τουρκοπρόβλητος καὶ λαμβάνει τὴν ποιμαντικὴν ῥάβδον ὡς Θεοπρόβλητος διὰ τὰ ποιμάνη τὸν χριστεπώνυμον λαόν. [. . . . .]

Σὲ ἐπεξηγηματικὴ ὑποσημείωση στὴν ἴδια σελίδα δίνονται μερικὲς λεπτομέρειες ἑνδεικτικῆς, κατὰ τὴν κρίση τοῦ συγγραφέα, τῆς ποιότητος τῆς ἱεραρχίας: «*Τοιοῦτος ὁ πανοῦργος καὶ δόλιος Γεράσιμος Χαλικηδόνης πρῶτην Θεσσαλονίκης· τοιοῦτος ὁ Αἰγίνης νόθος υἱὸς τοῦ Γερασίμου· τοιοῦτος ὁ νῦν Βιζύης νόθος υἱὸς τοῦ πολυθρῦλλήτου ἱατροῦ Φέστα καὶ ἐξολέστατον ἀνδράποδον τοῦ Ἐφέσου· τοιοῦτος ὁ ἀμαθέστατος καὶ παχύνερμος Τορνόβου. . .*»⁹.

8. Πρβλ. *Ἑλληνικὴ Νομαρχία*, 167 - 169.

9. Ἡ γραφὴ τῆς σημείωσης εἶναι ἰδιαίτερα δυσανάγνωστη καὶ οἱ διαγραφῆς στὸ κυρίως κείμενο τῆς σελίδας δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ἀμεση σύνδεση τῶν ὑπαινιγμῶν τοῦ συγγραφέα με κάποια συγκεκριμένη ἀναφορὰ τῆς ἐπιχειρηματολογίας του. Ὡς ἀπτες λεπτομέρειες ἕμως τεκμηριῶνουν τὴ γενικότερη εἰκόνα τῆς διαφθορᾶς τοῦ κλήρου ποὺ ἐπιδιώκει τὰ ἱερογγραφῆσι ὁ συγγραφέας. Ἐκτός ἀπὸ τὸν Χαλικηδόνη Γεράσιμο (Νοέμβριος 1810 - Φεβρουάριος 1820) οἱ ἄλλοι ἀρχιερεῖς ποὺ ἀναφέρονται χωρὶς τὰ δίνονται τὰ ὀνόματά τους θὰ μπορούσαν νὰ ταυτιστοῦν με τοὺς Ἐφέσου Διονύσιο (1803 - 1821), Βιζύης Δανὴλ (1792 - 1813), Τορνόβου Μακάριο (1805 - 1817).

Ὁ «πολυθρῦλλος ἱατρὸς Φέστα» ἦταν γνωστὴ προσωπικότητα τοῦ ἱατρικοῦ κόσμου τῆς Πόλεως στὴς ἀρχὲς τοῦ δέκατου ἑνατου αἰῶνα. Ἐμφανίζεται με δεσπόζει στὴν ἀναφορὰ τοῦ Μιχαὴλ Περγικάρη στὸ ἱατρικὸ τμῆμα τῆς Φαναριώτικης κοινωνίας καὶ μνημονεύεται μαζί με τὸν ἱατρὸ Τηπάλλο ὡς σπάνια ἐξαίρεση μέσα στὴς «ἐλεεινὲς καταχρήσεις τῆς τέχνης» τῶν γιαιτρῶν, ὡς «φρόνιμοι» καὶ «ζηλωταὶ τῆς πατρίδος» καὶ «ἀξιοὶ ἐκείνου τοῦ ἀξιωματοῦ». Βλ. Μιχαήλου Περγικάρη Ἰατροῦ, *Προδιοικήσεις* εἰς τὸν Ἐρμηῆλον, Βιέννη 1817, 59 - 75, με ἐπώνυμες μνεῖες τοῦ Φέστα στὴς σσ. 60, 128, 130. Ὁ Φέστα βέβαια δὲν ξεφεύγει ἀπὸ τὴν καυστικὴ πρὸς ὅλες τὴς κατευθύνσεις σάπιρα τοῦ Περγικάρη στὸν Ἐρμηῆλο, Βιέννη 1817, 165 κ.ἑξ., 236 κ.ἑξ. ὅπου παρουσιάζεται ὁ κόσμος τῶν γιαιτρῶν ἐπὶ τὸ ἔργον

Μετά την περιγραφή τῆς ἀνάρρησης στὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο, τὸ ἐπόμενο κεφάλαιο ποὺ τιτλοφορεῖται «Ἐποδημία» παρουσιάζει τὴ συμπεριφορὰ τοῦ νεοεκλεγέντος ἱεράρχη στὴν ἐκκλησιαστικὴ του περιφέρεια.

σ. 100 Ἐποδημεί τέλος πάντων ὁ νέος ποιμὴν διὰ τὴν περιπόθητον ἐπαρχίαν του, ὅπου καὶ φθάσας αἰσίως εἰσέρχεται μετὰ πομπῆς καὶ παρατά-

μὲ ὅλες τὶς ἀποτυχίες τους στὶς ὁποῖες δὲν εἶναι ἀμέτοχος ὁ Φέστας. Ἐπὶ τὴν κριτικὴ τοῦ Περδικάρη, παρὰ τὶς ἐπιθέσεις του κατὰ τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τῶν φορέων του, στιγματίζονται μὲ δριμύτητα καὶ οἱ ἄρχιερεῖς: «Ἄν ὅμως εἶναι δέκα Ἄρχιερεῖς καλοὶ ἄς εἶναι πεντακόσιοι ἀστόχαστοι τρελοὶ». Βλ. Ἐρμηῆλος, 50.

Ἐπὶ τὴν προηγούμενη ταυτίσει ἡ μόνη του δημιουργεῖ σοβαρὰ προβλήματα οὐσίας εἶναι ἐκείνη τοῦ Ἐφέσου Διονυσίου Καλλιάρχη, ποὺ ὑπῆρξε ἱεράρχης γενικὰ σεβαστὸς στοὺς φορεῖς τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ γιὰ τὴν μέριμνά του ὑπὲρ τῆς παιδείας.

Μὲ βάση τὶς ταυτίσεις αὐτὲς καὶ ἰδίως μὲ σημεῖο ἀναφορᾶς τὴν ἐπώνυμη μνελα τοῦ Χαλκηδόνος Γερασίου μπορούμε νὰ προβοῦμε σὲ μιὰ πρώτη χρονολογικὴ ὀριοθέτηση τοῦ κειμένου. Ὁ Νοέμβριος 1810 χρόνος ἀνάρρησης τοῦ ἀπὸ Θεσσαλονίκης Γερασίου στὸ θρόνο τῆς Χαλκηδόνος μᾶς προσφέρει ἕνα πρῶτο *terminus post quem* γιὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ κειμένου. Ὅπως θὰ δοῦμε ἡ χρονολογικὴ αὐτὴ ἐνταξὴ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ ἄλλες ἐσωτερικὲς μαρτυρίες ποὺ προσφέρει τὸ κείμενο. Προβλήματα μᾶς δημιουργοῦνται μὲ τὴν περίπτωση τοῦ μητροπολίτη Αἰγίνης ποὺ μὲ βάση τὰ ὅσα του καταμαρτυρεῖ τὸ κείμενο δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ Ἄμβρόσιος (+1813) ἀλλὰ μάλλον ὁ Γεράσιμος Ράλλης (1813 - 1820). Ἄν δεχθοῦμε τὴν ταύτιση αὐτὴ ποὺ φαίνεται ἡ πὸ πιθανὴ στὸ φῶς τῶν ἐσωτερικῶν μαρτυριῶν τοῦ κειμένου, δημιουργοῦνται προβλήματα χρονολόγησις σὲ σχέση μὲ ἄλλες ἐσωτερικὲς μαρτυρίες ποὺ ὑποδεικνύουν τὴ χρονικὴ του ἐνταξὴ ἀμέσως μετὰ τὴν πρώτη κατάργηση τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου τὸν Αὐγούστο τοῦ 1810. Βλ. πῶς κάτω σημ. 20 - 21. Ὁ ὑπαινιγμὸς δηλαδὴ γιὰ τὸ μητροπολίτη Αἰγίνης μεταθέτει χρονολογικὰ τὸ *terminus post quem* στὸ 1813, χρονολογία ἀνάρρησης τοῦ Γερασίου Ράλλη στὸ θρόνο τῆς Αἴγινας. Βλ. σχετικὰ Β. Μυστακίδου, «Ἐπισκοπικὸι κατάλογοι», Ἐπιστῆρις Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ΙΒ' (1936), 155. Πέρα ἀπὸ τὰ τεχνικὰ αὐτὰ προβλήματα ἡ σύντομη καταγγελία τῆς σημείωσις ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ θέτει καὶ ἕνα σημαντικὸ πρόβλημα οὐσίας σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Κ. Κούμα, ἡμερομηνίας 11 Νοεμβρίου 1811, στὸ περιοδικὸ Ἐρμηῆς ὁ Ἄγιος, τεῦχος 1 - Μαρτίου 1812, 75 - 80 ποὺ ἀναδημοσιεύει ὁ Βέης, «Συμβολὴ εἰς τὰ σχολικὰ πράγματα τῆς Σμύρνης», 218 - 223. Μὲ τὸ κείμενο αὐτὸ ὁ Κούμας διαχωρίζει τὴ θέση του ἀπὸ τοὺς ἀντικληρικαλικοὺς ὑπαινιγμοὺς ἐνὸς ἀνόνομου ἐπιστολογράφου, τοῦ ὁποῦ τοῦ κειμένου εἶχε ἀναδημοσιευθεῖ στὸ τεῦχος τοῦ Ἰανουαρίου 1812, 30 - 34 ἀπὸ τὸ περιοδικὸ τῆς Βιέννης *Fundgruben des Orients*, Β' (1811 - 1812), 101 - 104 καὶ εἶχε κυκλοφορήσει ἐπίσης καὶ ὡς αὐτοτελὲς φυλλάδιον τὸ 1811. Βλ. Γιάννη Καρᾶ, «Ἐνα ἀθηναῖο ἐντυπο ἡ Ἐπιστολὴ τινὸς Γραικοῦ περὶ τοῦ εἰς Σμύρνην Γυμνασίου. Προσθήκη στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία καὶ σχόλιον», Ὁ Ἐρανιστής, 14 (1977), 69 - 76. Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀναφέρεται ἀκριβῶς στὰ ἴδια γεγονότα τοῦ κλεισίματος τοῦ Γυμνασίου τῶν Κούμα καὶ Οικονόμου μετὰ τὸν πρῶτο χρόνο τῆς λειτουργίας του ὅπως καὶ τὸ κείμενο τοῦ Λιβέλλου κατὰ τῶν Ἄρχιερέων ποὺ παρουσιάζουμε ἐδῶ. Παρατηροῦνται μάλιστα ἀξιοπρόσεκτες συμπτώσεις στὴν ἀξιολόγησι τῶν γεγονότων καὶ τῆς στάσις τῶν ἀρχιερέων στὰ δύο κείμενα, ὥστε νὰ μὴ φαίνεται ἀστήρικτὴ ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἐνδοχόμενος ὁ ἀνόνομος συγγραφέας τῶν δύο κειμένων νὰ εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπον. Ἡ ἀπόδοσις

ξεως εις την Μητρόπολιν συνοδουόμενος υπό τοῦ ἱεροῦ τάγματος καὶ τῶν προυχόντων καὶ προεστώτων τοῦ τῶν χριστιανῶν γένους[. . . . .] [. . . . .] Ἐπειτα ἐπὶ θρόνον ὑψηλοῦ καὶ ἐπιρρομένου καὶ ἐφοδιάσας τὸν λαὸν μὲ εὐχὰς καὶ εὐλογίας, ψαλλόντων ἀπάντων τὸ «εἰς πολλὰ ἔτη Δέσποτα», ἀρχεται νὰ ἀναμασᾷ εἰς γλώσσας σολικο-βάρβαρον τὰ ὅσα ἀναμασοῦσιν οἱ νεοχειροτόνητοι ἀρχιερεῖς[. . . . .]

- σ. 101 Ἐγγίζει ἔπειτα τὸ οὐσιωδέστατον καὶ κυριώτατον τοῦ λόγου κεφάλαιον ἦγγον ὅτι διεδέχθη τὴν ἐπαρχίαν ἐπιφορτισμένην ἀπὸ βαρότατα χρῆσι, τὰ ὅποια ἠῆξισαν κρίμασιν οἷς οἶδεν ὁ Κύριος. . . ἐπομένως δὲν ἀμφιβάλλει διὰ τὸν ζῆλον τῶν ὀρθοδόξων, ὅτι θέλουσι συντρέξῃ μὲ ἀδράς χρηματικὰς προσφορὰς πρὸς ἀνακουφισμὸν τοῦ βάρους, ὑπερβέβαιοι ὄντες ὅτι διὰ τῶν αὐτοῦ εὐχῶν λήφονται ἑκατονταπλάσιον τὴν ἀμοιβὴν καὶ ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι . . .
Καὶ ταῦτα μὲν λέγει ὁ ἅγιος, ἀν δὲν εἶναι παντάπασιν ἀναλφάβητος· ὁ δὲ ἀπλούστατος λαὸς ἀκροάζεται κεχηρότι τῷ στόματι καὶ ἀτενίζων τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς αὐτὸ τὸ χρυσοστόλιστον ἄγαλμα φαντάζεται ὅτι βλέπει τὴν ἰδίαν θεότητα.

Ἡ παρατήρηση γιὰ τὴν ὑπνωτιστικὴ ἐπίδραση τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν πάνω στὶς μάζες εἶναι ἀξιοπρόσεκτη γιατί συνδέει τὸ κείμενο μὲ μιὰ πιὸ προωθημένη τοποθέτηση ἀπέναντι στὸν κοινωνικὸ χαρακτήρα τῆς θρησκείας ἀπὸ ἐκεῖνη ποὺ συναντᾶται σὲ τυπικὲς ἀντικληρικὲς πηγές τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ¹⁰. Ἡ λογικὴ σύνδεση τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ συγγραφέα στὸ

τῆς Ἐπιστολῆς πρὸς Γραικοῦ στὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου ἀπὸ τὸ Βέη μᾶλλον δὲν εὐσταθεῖ ὅπως παρατηρεῖ καὶ ὁ Γ. Καρᾶς, *δ.π.*, 70 - 71. Στὴν ἀναίρεσή του ὁ Κούμας ἐκθειάζει τὴ συμβολὴ τῶν ἱεραρχῶν στὴν προώθηση τῆς παιδείας τοῦ ὑπόδουλου γένους, ἀναφέροντας ὀνομαστικὰ μεταξὺ ἄλλων τοὺς Ἐφέσου Διονύσιο καὶ Χαλκηδόνος Γεράσιμο ἐναντίον τῶν ὁποίων ἐπιτίθεται μὲ ἰδιαίτερη δριμύτητα ὁ Λίβελλος. Ἡ πράξις αὕτη εἶναι βέβαια χαρακτηριστικὴ τῆς μετριοπάθειας καὶ τοῦ πραγματισμοῦ τοῦ Κούμα ποὺ πάντα ἀπέφυγε τὴν ὕψωση τῶν πραγμάτων, θέτει ὅμως καὶ τίς βάσεις τῆς ἱστορικῆς κριτικῆς τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ ἀνωμόμου συγγραφέα τοῦ Λίβελλου. Ἀντίστοιχη μὲ τοῦ Κούμα μετριοπαθὴ στάση τηρεῖ καὶ ὁ Κοραῆς ποὺ ἐνδιαφερόταν ζωηρὰ γιὰ τὴ μορφωτικὴ ἀνέλιξις τῆς γενετέρας του. Βλ. Ἀδαμαντίου Κοραῆ, Ἐλληλογραφία, τόμ. Γ': 1810 - 1816, ἐκδ. Κ. Θ. Δημαρᾶ, κ.ἄ., Ἀθήνα 1979, 63 - 65 (Νοέμβριος 1810). Βλ. ἐπίσης Ἀδαμαντίου Κοραῆ, Πλουτάρχου Βίοι Παράλληλοι, Μέρος Β', Παρίσι 1810 (Ἐλληνικῆς Βιβλιοθήκης τόμος Δ'), στ' - ια' ὅπου ἐπαινοῦνται οἱ Σιμωναῖοι ἐπειδὴ ἱδρυσαν «τὸ νέον τῶν ἐπιστημῶν γυμνάσιον» ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τῶν Χίων καὶ Κυθωνιατῶν. Γιὰ τὴ στάσις τῆς ἐκκλησίας εἰδικὰ στὴν περίπτωσις τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου, πρβ. Μαουσιῆλ Γ. Γεδεών, Ἡ πνευματικὴ κίνησις τοῦ γένους κατὰ τὸν ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνα, ἐπιμ. Ἀ. Ἀγγέλου - Φ. Ἡλιού, Ἀθήνα 1976, 122 - 123.

10. Πρβλ. τὴν παρατήρησις ἑνὸς σύγχρονου Ἀγγλοῦ Προτεστάντη ταξιδιωτῆ γιὰ τὴν

προηγούμενο χωρίο είναι σαφής: ἡ ἀναφορά στὴ σχεδὸν ὑπνωτιστικὴ ἐπὶ ἑρῆια τῆς ἱεραρχίας πάνω στὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ ἐπεξηγεῖ τὴν εὐκολία μὲ τὴν ὁποία ὁ νέος ἱεράρχης ἐφαρμόζει τὸ πρόγραμμα οἰκονομικῆς ἐκμετάλλευσης τοῦ ποιμανίου τὸ ὁποῖο, μᾶς ὑποβάλλει ὁ συγγραφέας, ἀπαιτεῖται γιὰ νὰ καλυφθεῖ τὸ τίμημα τῆς σιμωνίας ποὺ προηγήθηκε. Ὁ νέος ἀρχιερέας, σημειώνει ὁ ἐπικριτὴς του, μεθοδεύει ἀδίστακτα τὶς ἐνέργειές του·

σ. 101 [. . . . .] Ὡς ἄλλος πολύμορφος Πρωτεὺς ἀλλάζει διαφόρους μορφὰς καὶ σχήματα· ἄλλοτε φορεῖ τὴν ἀλωπεκὴν, ἄλλοτε ἐπενδύεται τὴν λεοντῆν· τοὺς πλουσίους κολακεύει, τοὺς πτωχοὺς ἐπαπειλεῖ, τοὺς ἀμαθεῖς ἐξαπατᾷ, τοὺς εἰδήμονας καταπλήττει, τοῖς πᾶσι τὰ πάντα γίνεταί, ἵνα ἐκ πάντων κερδίσῃ.

Ἡ ἀσφαλέστερη ὁμῶς ἐφεύρεση γιὰ νὰ ἱκανοποιηθεῖ «ἡ τῶν λαοπλάνων μοναχῶν αἰσχροκέρδεια» ἦταν τὸ ἐμπόριο τῆς θρησκείας καὶ ἡ ἐκμετάλλευση τῶν θρησκευτικῶν αἰσθημάτων τοῦ λαοῦ, ὅπως ἄλλωστε διαπίστωσε καὶ ὁ συγγραφέας τῆς *Ἑλληνικῆς Νομαρχίας*¹¹. Τὸ ἐμπόρευμα ἦταν πολυποίκιλο καὶ περιλάμβανε,

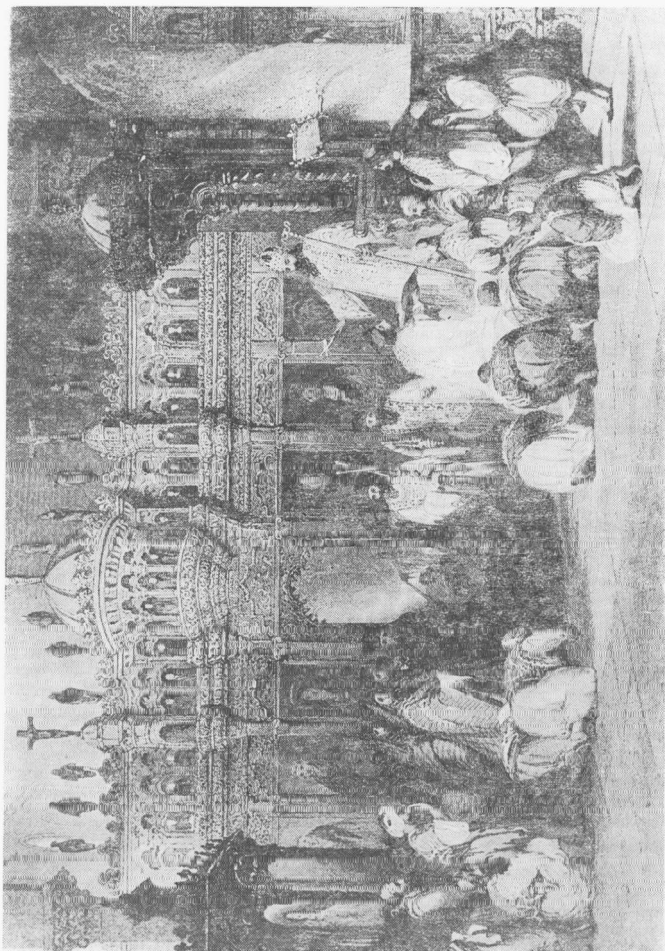
σ. 101 *Προθέσεις καὶ Σαρανταλείτουργα, Παρόδησις καὶ Μνημόσυνα, Ἁγιασμούς, Ἐξορκισμούς, Παρακλήσεις καὶ ἄλλα παρόμοια.*

Ἡ ποιμαντορικὴ δραστηριότητα συνεχίζεται ἀδιάλειπτη:

σ. 102 *Ἐξέρχεται μετὰ ταῦτα εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς ἐπαρχίας ὄχι διὰ νὰ κηρύξῃ τὸ εὐαγγέλιον, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀρπάσῃ ἀπὸ τὰ στόματα τῶν πει-*

ψυχολογικὴ ὑποβλητικότητα τῶν τελετῶν τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ποὺ παρακολούθησε στὴ Λάρισα τὸ Νοέμβριο τοῦ 1812 ὡς φιλοξενούμενος τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης Πολυκάρπου: «In the variety and rapid succession of these ceremonies there is something well calculated to affect the feelings of the lower classes; and the principle of appeal to the senses once admitted it becomes difficult to fix precise limits to its extension». Henry Holland, *Travels in the Ionian Isles Albania Thessaly Macedonia etc during the years 1812 and 1813*, Λονδίνο 1815, 273. Λίγο ἀργότερα ἓνας ἄλλος Ἕλληνας ἐπισκέπτης τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας μᾶς ἔφησε μιὰ πολύτιμη εἰκαστικὴ μαρτυρία σὲ σχέδιο τῆς ἐνθρόνισης ἐπισκόπου στὸν καθεδρικό ναὸ τῆς Μαγνησίας, ἔδρας τῆς μητρόπολης Ἐφέσου, ὅπου ἀποτύπωσε μὲ μεγάλη ἀμεσότητα τὸ ψυχολογικὸ κλίμα τὸ ὁποῖο ὑπαινίσσεται τὸ χειρόγραφο. Βλ. *Constantinople and the scenery of the seven churches of Asia Minor illustrated in a series of drawings from nature by Thomas Allom, with an historical account of Constantinople and descriptions of the plates by the Rev. Robert Walsh*, London 1838, Second Series, χαλκογραφία ἀπέναντι στὴ σ. 13: «The Metropolitan Church at Magnesia, Asia Minor. Installation of the bishop». Πρβλ. καὶ σ. 16. Βλ. ἐδῶ, σ. 20.

11. Βλ. *Ἑλληνικὴ Νομαρχία*, 170 - 172. Ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνώτερου κλήρου σχο-

Ἐνθρόνιση ἐπισκόπου στὸ μητροπολιτικὸ ναὸ τῆς Μιγγασίας. Χαλκογραφία ἐκ σχεδίου τοῦ Thomas Allom, 1838.

ρασμένων Γραικών τὸν ἐπιούσιον ἄρτον, τὸν ὅποιον καὶ αὐτὴ ἢ ἀπληστία τῶν τυράνων ἐντρέπεται νὰ ἀραιρέσῃ.

[.....]

Ἄλλὰ ἐπελθούσης, θεία συνάρσει, τῆς συνάξεως τοῦ πρώτου χρόνου, ἀφοῦ ὁ ἡμέτερος ποιμὴν γνωρίσῃ ἐντελῶς τὰ προϊόντα τῆς Μάνδρας του, ὡς ὁ ἄριστος μεταλλουργὸς τὰς διαφόρους φλέβας τοῦ μεταλλείου του, ἀφοῦ πληροφορηθῆ ἔμπράκτως ποῖα καὶ πόσα τὰ κύρια εἰσοδήματα, ποῖα καὶ πόσα τὰ τυχηρά, δηλαδὴ τὰ παράνομα, διορίσας καὶ ἀποκαταστήσας τοποτηρητὰς καὶ ἐξάρχους¹ εἰς πᾶσαν χώραν καὶ κόμην τῆς ἐπαρχίας, ἐπιστρέφει τέλος πάντων εἰς Κωνσταντινούπολιν, διὰ νὰ καθυστερήσῃ ἀπὸ τοὺς ποιμαντορικοὺς κόπους καὶ ἀγῶνας καὶ νὰ φροντίσῃ ἀκολούθως καὶ τὰ τῆς σωματικῆς του ὑγείας.

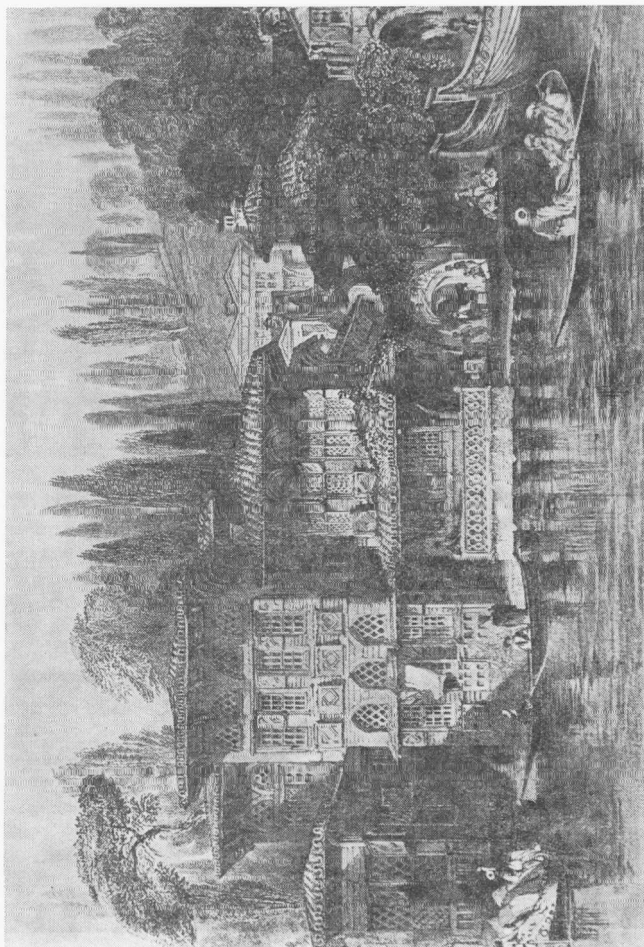
1. Δηλαδὴ προδοτὰς, συκοφάντας καὶ ληστὰς, οἱ ὅποιοι ἀναφέρουσι εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινούπολει ἀρχιεπιστὴν ὅλα τὰ διατρέχοντα καὶ συμβαίνοντα εἰς τὴν ἐπαρχίαν. Οἱ ἔξαρχοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι πνευματικοὶ καὶ ἰξέδρουσι ὅλα τὰ μυστικά καὶ ἀπόκρυφα τῶν φαμιλιῶν. Αὐτοὶ γίνονται τόσοι τυραννίσκοι ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Κολοσσαίου τυράνου.

Τὸ ἐπόμενο κεφάλαιο ποῦ ἐπιγράφεται (Ἐπιστροφή εἰς Κωνσταντινούπολιν) ἀναφέρεται στὶς φροντίδες ποῦ περιμένουν ἐκεῖ τὸν ἀρχιερέα¹².

σ. 103 [.....] *Τί ποιήσω; λέγει ὁ μέγαντος Μητροπολίτης ἐπαρχία πλουσία, εἰσοδήματα κύρια, πλούτη ἀρκετά, χορήματα εἰς τόκον, διάφορα τῶν διαφορῶν. Τί ποιήσω; | ; | Οἰκοδομήσω λαμπρὰ καὶ μεγαλο-*

λιάζεται καὶ ἀπὸ τὸν ἀνώνυμο τοῦ 1796 στὸ πλαίσιο τῆς ἐμπειρικῆς του ἐκθεσης γιὰ τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάσταση τῆς δυτικῆς Στερεᾶς καὶ τῆς βόρειας Πελοποννήσου τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 18ου αἰώνα. Οἱ ἀναφορὲς τοῦ ἀνώνυμου τοῦ 1796 στοὺς μηχανισμοὺς ἀνάρρησης στὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο, στὴ συμπεριφορὰ τοῦ νεοεκλεγόμενου ἀρχιερέα στὴν ἐπαρχία του, στὴ χρησιμοποίηση τῶν θρησκευτικῶν φόβων γιὰ τὸν πειθαναγκασμὸ τοῦ λαοῦ καὶ τέλος ἡ ἐξίσωση τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀρχιερέων μὲ ἐκεῖνη τῶν ἀγάδων τῶν κοτζαμπάσηδων, δείχνει χαρακτηριστικὰ πὼς σφυρηλατῆθηκαν μὲ βᾶση συγκεκριμένους κοινωνικὲς ἐμπειρίες οἱ κοινοὶ τόποι τῆς ἀντικληρικαλικῆς καὶ ἐπαναστατικῆς φιλολογίας τοῦ Διαφωτισμοῦ. Βλ. Σπύρου Ι. Ἄσδραχᾶ, Ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ οἰκονομία. ΙΗ' καὶ ΙΘ' αἰῶνας, Ἀθήνα 1982, 194 - 195. Ἀπὸ τὸν ἀνώνυμο τοῦ 1796 ὡς τὸν ἀνώνυμο τοῦ 1806 καὶ ὡς τὸ νέο ἀνώνυμο τοῦ 1810 διαγράφεται χαρακτηριστικὰ ἡ καμπύλη τῆς μετάπτωσης τῆς κοινωνικῆς ἐμπειρίας σὲ ἰδεολογικὸ λόγο.

12. Ὁ Thomas Allom προσφέρει καὶ γιὰ τὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς ἀρχιερατικῆς συμπεριφορᾶς μιὰ χαρακτηριστικὴ εἰκαστικὴ μαρτυρία. Βλ. *Constantinople and the scenery of the seven churches of Asia Minor*, First Series, χαλκογραφία, ἀπέναντι στὴ σ. 65: «Greek Priest's house near Yeni Kuey on the Bosphorus». Βλ. ἐδῶ, σ. 22.

Κατ'οίκον Ἑλληνα κληρικοῦ στὸ Βόσπορο. Χαζιχογράφος στὸ σχέδιο τοῦ Thomas Allom, 1838.

προεπή παλάτια εις Φανάρι και εις Κατάστενον, με κήπους εθανθεῖς, με λουτροὺς εδρυχώρους και με ὄλα τὰ καταθύμια. Ἐκεῖ διακόνους και ἀρχidiaκόνους, συγκέλλους και ὑποσυγκέλλους, ἀνεργίαι και κουμπάρας, υἱὸς κατὰ πνεῦμα και θυγατέρας και πάντα τὰ καταθύμια [. . . . .]

[. . . . .] Ἴδου τί διαλογίζεται ἤδη ὁ ἀγιώτατος Μητροπολίτης, τὸ δὲ παράδοξον ὅτι ἀφοῦ διελογίσθη ὄλα αὐτά, αὐτὰ ὄλα ἐντὸς ὀλίγου ἐγένοντο χάριτι χρυσοῦ τοῦ παντοδυνάμου.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ καρποὶ τῶν ἔργων τῶν «ἐκκλησιαστικῶν πειρατῶν» ὅπως τοὺς χαρακτηρίζει ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας. Ἀκολουθεῖ τὸ κεφάλαιο «Ἡ σκληροτέρα μάλιστα τοῦ γένους εἰσὶν οἱ ἀρχιερεῖς». Μετὰ τὴ ζωηρὴ περιγραφὴ τοῦ προβλήματος μέσα ἀπὸ τὶς ἀνεκδοτολογικὲς του πλευρὲς ἀναλύεται τὴν ὁ οὐσιαστικὸς πολιτικὸς του χαρακτήρας:

σ. 105 [. . . . .] Ἡ πίστις ἢ παρὰ τοῦ θεαθρόπου Ἰησοῦ θεμελιωθεῖσα, ὑπὸ ἀποστόλων κηρυχθεῖσα και ὑπὸ θαυμάτων ἐπισφραγισθεῖσα, ἐκατήνησε φεῦ νὰ γίνῃ ἐμπόριον τῆς αἰσχροκερδίας τῶν ἀρχιερέων, και ὄπλον φοβερώτατον τῆς τούτων τυραννίας. Ἀφοῦ τὸ δυστυχὲς τῶν Γραικῶν γένος ὑπέπεσεν ὑπὸ τὸν βάρβαρον ζυγὸν τοῦ Μωάμεθ, ἔκφυεν ἀμέσως τὸν ἀχθένα και εἰς ἄλλον βαρύτερον ζυγὸν τῆς τῶν ἀρχιερέων καταδυναστείας.

Στρέψατε ἀδελφοὶ τὸ βλέμμα εἰς ὄλην τὴν δουλωθεῖσαν Ἑλλάδα και θέλετε ἰδῆ μὲ φρίκην τοὺς ἀγίους ἀρχιερεῖς συμμάχους και συμφώνους με τοὺς ἀσεβεῖς τυράννους διὰ νὰ βασανίσωσι τὰ τέκνα τοῦ Χριστοῦ. Οἱ Τύρανοι με τὴν μάχαιραν, οἱ Ἀρχιερεῖς με τὴν θρησκείαν ἐσυμφώνησαν ὁμοῦ διὰ νὰ κατασπαράξωσιν ἀηλεῶς τὸ πανάθλιον γένος μου. Φέρε (λέγει ὁ τύραννος) διατὶ εἶσαι σκλάβος τοῦ Μωάμεθ. Φέρε (λέγει ὁ ἀρχιερεὺς) διατὶ εἶσαι χριστιανός. Πλήρωσαι (φωνάζει ὁ ἀσεβής) διατὶ εἶσαι ἄπιστος. Πλήρωσαι (φωνάζει ὁ ἅγιος) διατὶ εἶσαι πιστός. Τρέμε (λέγει ὁ Ἀγαρηνός) διατὶ εἶσαι ραγιαδὸς σιάπα (λέγει ὁ ἐπίσκοπος) διατὶ εἶσαι τῆς ποίμνης μου πρόβατον. Φεῦ τῆς ἀηκούστον ἀπανθρωπίας! Πληρώνει ὁ δυστυχὲς Γραικὸς τὰ βαρέα δασύματα εἰς τοὺς κρατοῦντας και πληρώνει ἐν ταυτῶν βαρύτερα δασύματα εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικὸς σατράπας. Πληρώνει τὸν τύραννον, ὡς ξένος εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα· πληρώνει ἐν ταυτῶν και τὸν ἀρχιερέα, ὡς τέκνον τῆς ἐκκλησίας. Στενάζει λοιπὸν ὁ ταλαίπωρος Γραικὸς ὑπὸ διπλὸν ζυγὸν τυραννίας [. . . . .]

Ἡ καθολικότητα τῆς πολιτικῆς φύσης τοῦ προβλήματος δὲν ἐπισκιαίνει ὁμως τὴν ὀξεία κοινωνικὴ του πλευρά, ἢ ἀναφορὰ στὴν ὀποία μᾶς

μεταφέρει και πάλι με ζωηρότητα στο κλίμα τῆς Ἑλληνικῆς Νομαρχίας¹³.

σ. 106 Ἐνῶ οἱ ἅγιοι ἀρχιερεῖς ἐντροφῶσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ δυνάμει καὶ δόξης, οἱ τούτων δορυφόροι λεγόμενοι Πρωτοσύγκελοι περιέρχονται εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς ἐπαρχίας, διὰ τὸ συνάξωσι τὰ ἄνομα εἰσοδήματα. Περιέρχονται, λέγω, ἔφιπποι καὶ καθωπλισμένοι, ὡς ἀρχιλησταί, διὰ τὸ θύσσει καὶ τὸ ἀπολέσσει τοὺς πτωχοὺς μας συναδέλφους· ἐμβαίνουσιν εἰς τὴν μάνδραν τοῦ δυστυχοῦς βοσκοῦ, διὰ τὸ ἀρπάξωσι τὰ πρόβατά του· εἰσέρχονται εἰς τὴν καλύβαν τοῦ ταλαιπώρου γεωργοῦ, διὰ τὸ κλέψωσι τὰ γεννήματά του· εἰσχωροῦσιν εἰς τὸν οἶκον τῆς χήρας καὶ τῶν ὀρφανῶν, διὰ τὸ ἀρπάξωσι μὲ βίαν τὰ σκεπάσματα τῆς κλήνης καὶ τὰ ξεσχισμένα των ῥάκια. . .

Ἡ θεώρηση τοῦ προβλήματος διευρύνεται μὲ τὴν ἀντιπαράθεση δύο προτύπων ἠθικῆς συμπεριφορᾶς στὸ κεφάλαιο «Οἱ ἀρχιερεῖς ἀπελέγχονται ἐχθροὶ τοῦ γένους».

σ. 108 Ὅταν τὰ μέλη μιᾶς κοινότητος, μιᾶς πόλεως, ἐνὸς ὀλοκλήρου ἔθνους ἀποβλέπουσιν ἐπίσης καὶ συντρέχουσιν ὁμοφώνως εἰς τὸ κοινὸν ὄφελος, ὅταν τὸ συμφέρον ἐνὸς ἐκάστου εἶναι συνδεδεμένον μὲ τὸ συμφέρον τοῦ ὅλου, τότε ἡ πόλις, τὸ ἔθνος εὐδοχοῦται, διευθύνεται, στερεοῦται. Ὅταν ἐκ τοῦ ἐναντίου τὰ μέλη διαφωνοῦσιν ἀλλήλων, ὅταν τὸ καθ' ἐν ἀποβλέπει μόνον εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον καὶ παραβλέπει τὸ κοινόν, τότε ἀφεύκτως ἀκολουθεῖ ἀνωμαλία, διάλυσις, φθορὰ καὶ ἀφανισμὸς τοῦ ὅλου [. . .]
Τὴν σήμερον (τὸ λέγω μὲ δάκρυα) ὁ ἱερὸς ἐκεῖνος δεσμὸς διελύθη, ἡ σύμπτουα ἐξηλείφθη, καὶ τὸ γένος ἀπόλετο. . .

Οἱ διαπιστώσεις καὶ ἀναγωγὲς τοῦ συγγραφέα, ποὺ ὑπενθυμίζουν τίς παλαιότητες τῶν Δημητριάδων πρὸς τοὺς Μηλιώτες πατριῶτες τους¹⁴, συνιστοῦν μιὰ ἀκόμη μαρτυρία ποὺ τὸν συνδέει μὲ τὴ ριζοσπαστικὴ τάση τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Οἱ πολιτικὲς προεκτάσεις τῆς ἀντικληρικαλικῆς του διάθεσης γίνονται ἀμέσως προφανεῖς:

σ. 109 Οἱ ἀρχιερεῖς θέλουσι νὰ πλουτῶσι, καὶ τὸ ποίμνιον ἄς πτωχαίνῃ· θέλουσι νὰ πλουτῶσι, καὶ ἡ πίστις ἄς ἐλαττοῦται· θέλουσι νὰ πλουτῶσι καὶ τὸ γένος ἄς πάσχη· θέλουσι νὰ πλουτῶσι. . . διὰτί; Διὰ τὸ ἀπολαμβάνωσι κατακόρως τὰ ἀγαθὰ τῆς παρούσης ζωῆς· διὰ τὸ ἐντροφῶσιν ὡς Συβαρίται καὶ Σαρδανάταλοι· διὰ τὸ κατοικῶσιν εἰς ἕψηλά

13. Βλ. Ἑλληνικὴ Νομαρχία, 175 - 176.

14. Βλ. Γεωγραφία Νεωτερικῆ, Βιέννη 1791, 229 - 231.

παλάτια*· διὰ τὰ βλέπωσιν ἐμπροσθέν των πλήθος δορυφόρων καὶ ἀνδραπόδων ὡς οἱ Σατράπαι τῆς Ἀσίας· διὰ τὰ προσκυνῶνται ἐπὶ τῆς γῆς ὡς ἡμίθειοι καὶ τὰ ἀκούωσιν ὑπὸ τοῦ λαοῦ ραβὶ ραβὶ πανιερώτατε καὶ θεοπροβλήτε. Θέλουσι τὰ πλουτῶσι διὰ τὰ θεραπεύωσι τὴν γαστέρα καὶ τὰ ὑπὸ τὴν γαστέρα· διὰ τὰ τρέφωσι πόρνας καὶ Γανυμήδας. . . θέλουσι τὰ πλουτῶσι διὰ τὰ στερεῶσι τὸ κράτος τῆς δεσποτείας, διὰ τὰ χορταίνωσι τοὺς Ἀγαρηνοὺς τυράνους, τῶν ὁποίων ἐμμύθησαν τὰ ἦθη καὶ τὰ φρονήματα. . . ἀλλὰ τί πρῶτον καὶ τί ὕστερον εἶπω;

* Παράλληλη διατύπωση στὸ χφ: λαμπρὰ δῖορφα καὶ τριόρφα παλάτια.

Σὲ παρενθετικὴ σημείωση (χαρακτηριστικὰ ἰδιότητες τῶν νῦν ἀρχιερέων) ποὺ παρεμβάλλει στὸ κείμενό του στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ συγγραφέας δηλώνει τὴν πρόθεσή του νὰ ὑποβάλλει τὴ συγγραφή του σὲ περαιτέρω ἐπεξεργασία. Στὴν στηλιτευτικὴ του ὁρμὴ εἶχε προσάψει στὴν ἰεραρχία καὶ τὴν κατηγορία μὲ τὴν ὁποία εἶχεν ἀποδοκιμάσει ὁ νεαρὸς Ἀθανάσιος Ψαλίδας τὴν φυγὴ τοῦ Εὐγενίου Βουλγαρῆ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα¹⁵.

Ὁ συγγραφέας διαπιστώνει στὴ συνέχεια ὅτι «τρία μεγάλα καὶ φοβερὰ πάθη», ἡ φιλαργυρία, ἡ ὑπερηφάνεια καὶ ἡ ἀσπλαγχνία ἀποτελοῦσαν τοὺς συντελεστές τῆς ἠθικῆς ὑπόστασης τῆς ἰεραρχίας ποὺ περιγράφει μὲ δραματικὴ ἐνάργεια:

σ. 110 Θεωρήσατε διὰ μίαν στιγμὴν τὸν ἐκκλησιαστικὸν Σατράπην καθήμενον ἐπὶ μεγαλοπροπεοῦς καὶ μαλθακῆς στρωμνῆς, ὡς ἄλλος Συβαρίτης, χωμένον μέσα εἰς πολυτίμους καὶ φουσκομένους γούνας, καπινοζόμενον ἀκαταπαύστως μὲ μακρότατον τζιμποῦκι, προστάζοντα μὲ ὄλην τὴν ὀθωμανικὴν σοβαρότητα καὶ ἐκτείνοντα τὴν ἐκκεχανομένην του χεῖρα, διὰ τὰ τὴν ἀσπασθῶσιν οἱ εἰσερχόμενοι. . . Ὡ θέαμα βδελυρότατον!! Θεωρήσατε, λέγω, μὲ περιέργειαν αὐτὸ τὸ τετυφλωμένον ἄγαλμα καὶ εἰπέτε μοι ἂν εἶναι ὁ διάδοχος τῶν ἀποστόλων. Ἐγὼ βέβαια δὲν βλέπω ἄλλο παρὰ ἓνα Τοῦρκον ἀτόχημα, Τοῦρκον καὶ προῶγμα καὶ ὄνομα, Τοῦρκον εἰς τὰ ἦθη καὶ τὰ φρονήματα. Ἀλλὰ τί θέλετε εἰπεῖν, ὅταν ἰδῆτε αὐτὸν τὸν ἴδιον Σατράπην ἀφρίζοντα ἀπὸ τὸν θυμὸν, κρατῶντα ἀνὰ χεῖρας τὸ ἀφοριστικὸν ἐπιτίμιον καὶ φοβερίζοντα νὰ καταδικάσῃ εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρὸς τὸν ἄθῳον χριστιανόν, ἐὰν δὲν τῷ μετρήσῃ εὐθὺς τὰ ἀδίκως ζητούμενα χρήματα;

Σὲ ἀφορίζω θεοκατάρατε ἐφ'ὧναζεν ἀφρίζων ὁ Ἅγιος Νικαίας, ἐὰν δὲν μετρήσῃς εὐθὺς τὰ χίλια γρόσια διὰ τὴν ψυχὴν τοῦ πατρὸς σου.

15. Βλ. Καλοκινήματα ἦτοι ἐγχειρίδιον κατὰ φθόνου καὶ κατὰ τῆς Λογικῆς τοῦ Εὐγενίου, ἐκδ. Ἀ. Ἀγγέλου, Τρόγκεν Ἑλβετία 1951, 23: «τὸν πατριωτισμὸν δεῦτερον ποιούμενος τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς γαστέρος».

Τò σχόλιο τῆς ὑποσημείωσης προσφέρει ἄλλη μία ἱστορική ἀναφορά καὶ συγχρόνως μιὰ ἀναγωγή στὴν περιρρέουσα ἀντικληρικαλικὴ διάθεση τοῦ Διαφωτισμοῦ¹⁶. Τὸ φαινόμενο ἦταν καθολικὸ καὶ ἐκτεινόταν σ' ὅλοκληρο τὸν ἱστορικὸ χῶρο τοῦ ἑλληνισμοῦ:

σ. 111 Ἕἰς τὴν Ἀσία καὶ Ροῦμῆλ, Κύπρῳ, Ἡπειρῳ καὶ Πελοπόννησῳ καὶ πᾶσα ἡ Ἑλλὰς βλέπουσι καθημερινῶς τὰς τοιαύτας ἐλεεινὰς τραγωδίας.

Ἄν καὶ πρόθεσή μας δὲν εἶναι ἡ γενικότερη θεωρητικὴ ἐρμηνεία ἀλλὰ ἀπλῶς ἡ παρουσίαση τοῦ κειμένου, τὰ χωρία ποὺ ἀμέσως προηγήθηκαν ἐπιβάλλουν μερικὰ σχόλια. Οἱ παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέα γιὰ τὸν ἱερό δεσμὸ τῆς κοινοτικῆς ζωῆς, καὶ ἡ ἠθικὴ καταξίωση ποὺ προσγράφει στὴν ἐπιδίωξη συλλογικῶν στόχων καὶ τὴν προώθησή τοῦ κοινοῦ συμφέροντος εἶναι ἐνδεικτικὲς τῆς ἐμπνευσῆς του ἀπὸ τὸν ριζοσπαστικὸ πολιτικὸ οὐμανισμό ποῦ, ὅπως ἔχει ἐπισημανθεῖ ἄλλοῦ, ἀποτελέσει σημαντικὸ παράγοντα τῆς ἰδεολογίας τῆς τελευταίας φάσης τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ¹⁷. Πρὸς αὐτὸ τὸ πρότυπο τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς ἀντιπαρτίθεται ἡ εἰκόνα τῆς ἰδιοτέλειαι καὶ τῆς ὑποδούλωσης στὰ πάθη στὴν πιὸ εἰδεχθὴ τῆς μάλιστα μορφή, ἐκείνη τῆς κληρικῆς διαφθορᾶς, κατὰ τὴν ἐκτίμησή πάντα τοῦ Διαφωτισμοῦ. Αὐτὸ εἶναι τὸ πολιτικὸ μῆνυμα τῆς εἰκόνας τῆς ἀνατολίτικης τρυφῆς ὅπου παρουσιάζεται νὰ ἔχει καταρακλιῆσει ὁ ἀνάξιος ἀρχιερέας. Τὴν ζωηρότητα τῆς περιγραφῆς τοῦ ἀνώνυμου συγγραφέα θὰ τὴν ζήλευαν ἀσφαλῶς καὶ ὁ ἄλλος μεγάλος ἀνώνυμος, ὁ συγγραφέας τῆς Ἑλληνικῆς Νομαρχίας ἀλλὰ καὶ ὁ Montesquieu καὶ ὁ Βολταῖρος.

Στὴ σύλληψη τῆς ἠθικῆς ἀντιπαράθεσης ἐνυπάρχει μιὰ ἀκόμη σημαντικὴ θεωρητικὴ διάσταση: ἡ ἄμεση σύζευξη τῆς προβολῆς τῶν ἰδεωδῶν τοῦ πολιτικοῦ οὐμανισμοῦ μὲ τὸν ἀντικληρικαλισμὸ ποὺ ὑπῆρξε, στὴν ἱστορία τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς σκέψης, ἡ μήτρα τῆς ριζοσπαστικῆς παράδοσης τοῦ οὐμανισμοῦ καὶ συνακόλουθα συγκεκριμένη κοινωνικὴ του ἔκφραση¹⁸. Ἡ σύμπτωση τῶν δύο στοιχείων στὴν ἐπιχειρηματολογία καὶ τοῦ δευτέρου Ἑλληνα ἀνώνυμου τεκμηριώνει τὴ γνησιότητα τῆς ἐμπνευσῆς καὶ τῆς ἰδεολογικῆς λειτουργικότητάς τῆς νεοελληνικῆς παραφυάδας τοῦ πολιτικοῦ οὐμανισμοῦ.

16. Πρβλ. Ἑλληνικὴ Νομαρχία, 173 - 174. Τὸ σχόλιο γιὰ τὸν Ἅγιο Νικαίας ἀναφέρεται πιθανότατα στὸν Νικαίας Ἰωάννιο (1810 - 1817).

17. Τὴ σχετικὴ ἐπιχειρηματολογία ἔχω ἀναπτύξει στὶς ἀκόλουθες ἐργασίες μου: «Republican Aspirations in Southeastern Europe in the Age of the French Revolution», *Consortium on Revolutionary Europe Proceedings 1980*, Vol. I, 275 - 285 καὶ «Πολιτικὸς οὐμανισμὸς καὶ Διαφωτισμὸς: Συμβολὴ στὴ διερεύνηση τῆς ἰδεολογικῆς λειτουργίας τῆς πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Montesquieu», *Φιλοσοφία καὶ Πολιτικὴ*, Ἀθήνα 1982, 291 - 304.

18. Βλ. Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought*, Cambridge 1978, τόμ. Β', 27 - 34.

Ἡ συμπεριφορὰ τῶν σύγχρονών του ἀρχιερέων τοὺς στερεῖ κατὰ τὸ συγγραφεὰ ἀπὸ κάθε ἔρεισμα γιὰ νὰ διεκδικήσουν τὴν πνευματικὴ διαδοχὴ τῶν ἀποστόλων. Ἡ ἀντιπαράθεση τῶν ἐκατέρωθεν ἀξιῶν γίνεται στὸ κεφάλαιο «Σύγκρισις μεταξὺ Ἀποστόλων καὶ Ἀρχιερέων». Ἀπευθυνόμενος στὸν Ἀπόστολο Παῦλο ὁ κατήγορος τῶν ἱεραρχῶν τῆς ὀψίμης Τουρκοκρατίας καταγγέλλει ὅτι σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς ἀποστόλους,

σ. 115 [. . . . .] *Τὴν σήμερον οἱ λεγόμενοι τῆς χάριτός σου διάδοχοι τί ἤθελε ἐκφωνήσωσιν; αὐτοὶ οὔτε θλίβιν ὑπομένουσιν, οὔτε στενοχωρίαν δοκιμάζουσιν, οὔτε λυμὸν φοβοῦνται, οὔτε διωγμὸν ὑπὲρ Χριστοῦ φαντάζονται, οὔτε γυνότητα ὀνειρεύονται, οὔτε βέβαια αὐτοὶ ἤθελε ἐκφωνήσουν μετὰ χαρᾶς τὰ ἀκόλουθα. Τίς ἡμᾶς χωρίσῃ ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ χρυσοῦ;* τῆ κραταιᾷ του δυνάμει καὶ ἄρχομεν καὶ δοξαζόμεθα καὶ ἐντροφῶμεν καὶ προστάζομεν καὶ ἀφορίζομεν καὶ ἀρπάζομεν καὶ ξεσχίζομεν καὶ προσκυνούμεθα ὡς ἅγιοι καὶ τῶν ἁγίων αὐτῶν ἀγιώτεροι.*

* Διαγραμμένο: *Μωάμεθ*

Τὸ προηγούμενο χωρίο γιὰ τὴ φθοροποιὴ ἐπίδραση τοῦ χρυσοῦ στὰ ἀνθρώπινα ἦθη ἀποτελοῦσε ἄλλη μία καταγραφή ἑνὸς κοινοῦ τύπου τοῦ ριζοσπαστικοῦ οὐμανισμοῦ ποὺ εἶχε ἐνσωματωθεῖ στὴν προωθημένη ἑλληνικὴ σκέψη τοῦ Διαφωτισμοῦ¹⁹.

Οἱ προηγούμενες γενικὲς τοποθετήσεις στοιχειοθέτησαν τὸ πλαίσιο τῆς συγκεκριμένης ἱστορικῆς ἀναφορᾶς ποὺ ἀποτελεῖ τὸ σημαντικότερο τμῆμα τοῦ κειμένου καὶ τὸ κύριο ἐρέθισμα τῆς συγγραφῆς του. Ἀναφέρεται στὰ γεγονότα γύρω ἀπὸ τὴν ἱδρυση τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου στὴ Σμύρνη τὸ 1809 - 1810 τὰ ὁποῖα ἐντάσσει στὸ κλίμα τῆς θεμελιακῆς ἰδεολογικῆς ἀντίθεσης στὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ κοινωνία. Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ παρατίθεται σχεδὸν ὁλόκληρο²⁰.

19. Βλ. καὶ *Ἑλληνικὴ Νομαρχία*, 157 - 164. Ἡ ἐμπνευση προέρχεται ἄμεσα ἀπὸ τὸν Rousseau ὅπως ἐκφράζεται στὴ *Discours sur l'inegalité*.

20. Οἱ ἱστορικὲς ἀναφορὲς ποὺ περιέχει τὸ κεφάλαιο αὐτὸ ὅπως καὶ ἡ μακρὰ ὑποσημείωση ποὺ τὸ συνοδεύει καὶ ἐκτείνεται στίς σσ. 118 - 120 συμβάλλουν στὴ χρονολόγηση τοῦ κειμένου. Οἱ ἀναφορὲς αὐτὲς ἐπιπίπτουν σὲ δύο κατηγορίες: πρῶτο σὲ χρονικοὺς προσδιορισμοὺς σχετικὰ μὲ τὴν ἱδρυση τῆς νέας *ἐπιστημονικῆς σχολῆς* στὴ Σμύρνη καὶ δεύτερο σὲ γεγονότα τῆς ἰδεολογικῆς ἀντιπαράθεσης μεταξὺ τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τῶν ἀντιπάλων του ποὺ ἔλα ἐντοπιζόνται στὴν πρώτη δεκαετία τοῦ 19ου αἰώνα, δηλαδὴ στίς παραμονὲς ἀκριβῶς τῆς ἱδρυσης τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου. Οἱ χρονικοὶ προσδιορισμοὶ τῆς πρώτης κατηγορίας περιλαμβάνουν τὴ δήλωση *Οἱ Σμυρναῖοι ἐσχάτως παρακινήθεντες ἀπὸ τὸ καλὸν παράδειγμα τῶν γειτόνων πόλεων* στὸ τέλος τῆς σ. 116 καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς *ἡ ἐφήμερος σχολὴ τῶν Σμυρναίων* στὴν πρώτη γραμμὴ τῆς σ. 118 καὶ ἀποτελοῦν ἐνδείξεις ὅτι τὸ κεί-

σ. 116 **Οί νῦν Ἀρχιερεῖς ἐχθροὶ τῆς παιδείας καὶ προστάται τῆς ἀμαθείας.**

Ποῖον καλὸν ἐλπίζει ἡ δυστυχῆς ἡμῶν πατρίς ἀπὸ τοὺς σημερινούς ἀγίους; ἄς τὸ θεωρήσωμεν ἀπροσωπολήπτως.

Οἱ φιλογενεῖς τῶν Γραικῶν καὶ τοῦ ἐλληνικοῦ ὀνόματος ἄξιοι, ζήλω κινούμενοι διὰ τὴν τοῦ γένους βελτίωσιν, ἐπροσπάθησαν νὰ ἀνακαλέσωσιν ἐκ τῆς φωτισμένης Ἐδρώπης τὰ φῶτα τῆς μαθήσεως καὶ φιλοσοφίας, τῶν ὁποίων ἡ πολυχρόνιος δουλεία μᾶς ἀπεστέρησεν. Ἐχαίρον ἡ δυστυχῆς Ἑλλάς βλέπουσα τὰ γνήσια τέκνα τῆς ἀγωνιζόμενα διὰ τὸν φωτισμὸν τοῦ γένους καὶ προσπαθοῦντα νὰ μετακομίωσιν τὰς μούσας εἰς τὸ ἀρχαῖον αὐτῶν ἔδαφος.

μενο γράφεται ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνάληψη τῆς πρωτοβουλίας ἱδρύσεως τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου καὶ τὸ προσωρινὸ κλεισίμῳ του μετὰ τὸν πρῶτο χρόνον λειτουργίας του (1809 - 1810). Οἱ ἀναφορὲς στὴν ἰδεολογικὴ διαμάχη ὑπαινίσσονται (α) τὶς διενέξεις καὶ κατατρεγμούς τοῦ Βενιαμίν Λεσβίου στὴ Σχολὴ τῶν Κυθωνίων (*κατηγορήθη ὁ διδάσκαλος τῆς ἐν Κυθωνίαις σχολῆς*)² στὰ 1800 - 1810· βλ. σχετικὰ Ἄλκη Ἀγγέλου, «Πρὸς τὴν ἀκμὴ τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, Ζ' (1957), ἰδίως σσ. 8 - 30 καὶ Γ. Βαλέτα, «Ἱστορία τῆς Ἀκαδημίας Κυθωνίων», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, Δ' (1948), ἰδίως σσ. 173 - 203 καὶ (β) τὴν πολεμικὴν κατὰ τοῦ Δωροθέου Πρωῖτου κατὰ τὴν σχολαρχία του στὴ σχολὴ τῆς Ξηροκρήνης στὰ 1803 - 1807 (*ἐσκοφαντήθη ὁ σχολάρχης τοῦ ἐν Κουρουτσεσμὲ Γυμνασίου...*)³ βλ. Ἄγγέλου *ὁ.π.*, 39, Κ. Ἀμκαντος, *Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν*, Ἀθήνα 1976, 208, 215 - 216 καὶ Κούμας, *Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, ΙΒ', 572. Γιὰ τὴν παρουσία τοῦ Πρωῖτου στὴ σχολὴ τοῦ Κουρουτσεσμὲ βλ. καὶ Β. Α. Μυστακίδου, *Περὶ Κουρουτσεσμὲ ἱστορικαὶ σελίδες*, Κωνσταντινούπολη 1885, '0 - 49. Ἡ ἐπώνυμη ἀναφορὰ στὸν σοφὸν καὶ ἐνάρετον Κούμαν μαρτυρεῖ τὴν ἐξαιρετικὴν του θέση στὴ συνείδησιν τοῦ συγγραφέα ποὺ ἀσφαλῶς θὰ προερχόταν ἀπὸ τὸν πνευματικὸν ὄμιλον τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου. Ἡ ἐπίδραση τοῦ Κούμα φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴ χρησιμοποίησιν τοῦ χαρακτηρισμοῦ μὲ τὸν ὅποιο εἶχε περιγράψει καὶ ἐκεῖνος τὸν ξεπεσμὸ τῆς Εὐαγγελικῆς σχολῆς σὲ κοινῶν ἀσκητῶν σὲ γράμμα του (Δεκέμβριος 1810) στὸν Γρηγόριο Ε' — χαρακτηρισμὸς ποὺ ἀντικρούει ὁ Γρηγόριος στὴν ἀπάντησίν του· βλ. Παράνικα, *Ἱστορία τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς*, 37.

Οἱ ἀναφορὲς στὶς συγκεκριμένους ἀντιδράσεις κατὰ τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου μᾶς ὀδηγοῦν κατ' εὐθείαν στὰ γεγονότα τοῦ πρώτου χρόνου τῆς λειτουργίας του: *Συνεκορηθῆναι εἰς τὸ Πατριαρχεῖον ἡ Ἱερά λεγομένη Σύνοδος... ἀναφέρεται ἀσφαλῶς στὶς συνόδους τοῦ Ἰουλίου καὶ Σεπτεμβρίου τοῦ 1809 οἱ ὁποῖες μὲ σιγίλλιά τους συνιστοῦν τὴν ἐνίσχυσιν τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς*. Βλ. Παράνικα, *Ἱστορία τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς*, 34 - 37. Τότε καθιερώθηκε καὶ ἐπίσημα ἡ προσωπονομία Εὐαγγελικῆ Σχολῆς. Ὁ ὅρος *Εὐαγγελικοβρετανικὴ σχολὴ* στὸ κείμενο προφανῶς ἀναφέρεται στὴν βρετανικὴ προστασία τὴν ὁποία ἀνέθεσε τὴν σχολὴ τῆς Σμύρνης ὁ ἐκ τῶν ἱδρυτῶν τῆς Παντολέων Σεβαστόπουλος ποὺ ἦταν βρετανὸς ὑπῆρκος. Ἡ βρετανικὴ προστασία ἐπαναβεβαιώθηκε μὲ σουλτανικὸ βεράτι μὲ ἡμερομηνία 29 Ὀκτωβρίου 1810 μὲ ἀφορμὴ τὶς διενέξεις γύρω ἀπὸ τὰ σχολικὰ πράγματα τῆς Σμύρνης. Βλ. Παράνικα, *ὁ.π.*, 13, 41 - 44 καὶ Κούμας, *Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, ΙΒ', 588. Ὁ ἱεράρχης τῆς Σμύρνης ποὺ θεωρεῖται ὁ κύριος ὑπεύθυνος γιὰ τὴ διάλυση τοῦ σχολείου εἶναι ὁ Ἄνθιμος (1797 - 1822)⁴ βλ. Χρ. Σολομωνίδη, *Ἡ ἐκκλησία τῆς Σμύρνης*, Ἀθήνα 1960, 192 - 197.

Μετά την πτώση της Ελλάδος πρώτοι οι Ίωαννίται έσυστησαν φιλοσοφικόν Σχολείον εις την ιδίαν πατρίδα προστατεύοντες με ζήλον, με άδράς δαπάνας και με συγγράμματα έπωφελή την πρόοδον του γένους. Ακολούθως οι άξιόπαινοι Χιοι έμμιμήθησαν τό καλόν παράδειγμα συστήσαντες και ούτοι φιλοσοφικόν Γυμνάσιον έν τη ιδία πατρίδι. Είδομεν έπειτα τους έγκατοίκους της κατά την Μικράν Άσίαν παραθαλασσίον πόλεως Κυδωνίας καλουμένης να θεμελιώσωσι την φιλοσοφικήν εκείνης σχολήν, ήτις έπλούτισε και πλουτίζει τό γένος από διδασκάλους άξιολόγους. Οι Κωνσταντινουπολίται αισχυνόμενοι την ιδίαν των γένωσιν έφιλοτιμήθησαν και ούτοι να μιμηθώσι των προροηθέντων τον ζήλον. "Οθεν και διά συνδρομής των όμογενών έσυστήθη έν Κουρουτζεσμέ Γυμνάσιον φιλοσοφικόν κατά 1804. Οι Σμυρναίοι έσχάτως παρακινήθέντες από τό καλόν παράδειγμα των γειτόνων πόλεων | άπεφάσισαν να έποικοδομήσωσι νέαν έπιστημονικήν σχολήν εις τά έρείπια της παλαιάς εκείνης, ήτις πρό πολλού είχε κατατήσει κοινόβιον άσκητών. Εις αυτό τό κοινοφελές και θεάρεστον κατόρθωμα ποίαν συνδρομήν, ποίαν βοήθειαν έδειξατε σεις οι θεοπρόβλητοι ποιμένες; Αλλά φευ τί λέγω; Πόσους τρόπους, πόσας μηχανάς και σκευωρίας δέν έμεταχειρισθήτε προς έξολόθρευσιν των νεοσυστηθέντων σχολείων; Ανελάβατε τά όπλα του ψεύδους και τον θυρον της σκοφαντίας διά να έστρατεύσετε κατά της άθωοτάτης φιλοσοφίας. Κατηγορήθη ό διδάσκαλος της έν Κυδωνίας σχολής ότι διδάσκει τό άστρονομικόν σύστημα του Κοπερνίκου και Πυθαγόρου. Έσσκοφαντήθη ό σχολάρχης του έν Κουρουτζεσμέ Γυμνασίον ότι συγχωρεί την άσέβειαν. Έξωνειδίσθη ό σοφός και ένάρετος Κούμας ότι παραδίδει την φυσικήν. Όλοι αυτοί και μετ' αυτών πάντες οι πεπαιδευμένοι του γένους οι έξ Εδρώτης έλθόντες έπωνομάσθησαν άσεβείς και κατηγορήθησαν παραλόγως ώς λυμαίνους του γένους. Δηγέρθησαν πανταχού τά πολυάρθμα στήθη των λαοπλάνων ύποκριτών και υπό τό πρόσχημα της θρησκείας κατατοξεύουν τά φαρμακερά βέλη κατά της ιερής φιλοσοφίας και των φιλοσοφούντων. Μία βρογχώδης και ύποχθόνιος φωνή ήκούετο πανταχόθεν προμηνύουσα τον όλεθρον του γένους, εάν δεχθή της μαθήσεως και παιδείας τά φώτα. Έσειίσθησαν τά θεμέλια του Άδου και εφρύαξαν όλα τά σκοτεινόμορφα τέρατα της πλάνης, διά να άποδιώξωσι την φιλοσοφίαν από την γήν της Ελλάδος. Εκείνην λέγω την φιλοσοφίαν, ήτις είναι ή μόνη κληρονομία των παλαιών μας προγόνων και καρπός της έλληνικής γής. Ποία και πόσα δεινά δέν ύπέφερεν έσχάτως ή εφήμερος σχολή των Σμυρναίων και έως δτου να εξαλειφθή από προσώπου της γής; Βέβαια οι μεταγενέστεροι δέν θέλουσι πιστεύσει ότι ό έν

σ. 117

σ. 118

Κωνσταντινουπόλει ιερὸς κληρὸς κατεδίκασεν εἰς θάνατον τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τῶν Σμυρναίων, τὴν ὁποίαν οἱ φιλογενεῖς μὲ πολλοὺς ἰδρωτὰς ἠγωνίσθησαν νὰ συστήσωσι. Συνεκροτήθη εἰς τὸ Πατριαρχεῖον ἡ Ἱερά λεγομένη Σύνοδος, διὰ νὰ δώσῃ τὴν τελευταίαν τῆς ψήφον. Καὶ ἐπὶ προφάσει ὅτι προστατεύει τὴν παλαιὰν καὶ εὐαγγελικοβρετανικὴν Σχολὴν, κατεκεραύνωσε μὲ ἐκκλησιαστικὰ ἐπιτίμια ὅλους τοὺς εὐσεβεῖς, ὅσοι συνέδραμον εἰς σύστασιν τῆς νέας. Ἀκολούθως ὁ Ἱεράρχης τῆς Σμύρνης, συναθροίσας τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πλέον τολμηροὺς φατριαστὰς μεταξὺ τῶν βαρβάρων, ἐθέσπισε μὲ ἀγρίαν φωνὴν ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ εἶναι παράνομος καὶ ἀξία καταδίξεως.

1. Ἴδου ἐπὶ λέξεως ὅσα γράφει ἐκεῖθεν φιλογενὴς τις αὐτόπτης τῶν γεγονότων: «Ὁ Ἱεράρχης τῆς Σμύρνης καὶ οἱ νέοι Δημογέροντες προμελετήσαντες τὴν κατάργησιν τῆς νέας σχολῆς ἀπεφάσαν νὰ κάμωσι γενικὴν συνέλευσιν τῇ 10 Αὐγούστου διὰ νὰ σκεφθῶσι τάχα περὶ τῶν πρακτέων. Πρὸ τοῦ νὰ φθάσῃ ἡ διορθοῦσα ἡμέρα περιήρχοντο πνευματικοί, ἱερεῖς καὶ ὑπηρέται τῶν ἀρχόντων περιπατοῦντες ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν καὶ ἀπὸ ἐργαστηρίου εἰς ἐργαστήριον, πεύθοντες ὅσους ἴξουρον ἀξίους εἰς κακίαν νὰ παρευρεθῶσιν ἄφρον εἰς τὴν Μητρόπολιν καὶ φωνάζουσιν ὅτι δὲν θέλουσιν ἄλλην σχολὴν. . . ἤλθεν ἡ ἐρητὴ ἡμέρα καὶ ἀπ' οὗ ἐπῆγαν οἱ νέοι Δημογέροντες εὐθὺς τρέχουσιν εἰς τὴν μητρόπολιν εἰκοσι ἐμβαδοποιοί, εἰκοσι βακαλίδες, εἰκοσι περιβολάριοι καὶ τινες γουναράδες. Ἐδῶ ἐπεθῆνόν νὰ εἶχα εὐκαιρίαν νὰ σὲ περιγράψω τὸν καλὸν διάλογον τοῦ προεστῶτος Μανουκοδότου καὶ Διαμαντοῦ τινὸς βακάλῃ, ἀνθρώπου (κατὰ τὴν ὁμόφωνον μαρτυρίαν ὅλων τῶν Σμυρναίων) ἐξωλεστῶτος, ἀμαθεστῶτος, μάρτυρος καὶ (ἂν εἶναι ἀληθὴ ὅσα τώρα διαφημίζονται) μὲ εἰκοσι πέντε γροσίων ἀπόλασιν ὑποσχεθέντος νὰ ἀντεῖπῃ εἰς ὅσα ἠθέλον προβληθῆ περὶ συστάσεως τῆς σχολῆς. Πρὸς χάριν ὁμως σὲ γράφω ὀλίγα τινά.

σ. 119

- ♦ **Μαυρ.** Τί λέγετε, ἀδελφοί, ἀγαπάτε νὰ συστήσωμεν τὴν νέαν σχολὴν;
- ♦ **Διαμαντ.** Ὁ καιρὸς ποῦναι σχολεῖό μᾶς χρειάζεται.
- ♦ **Μαυρ.** Ἀλλὰ πρέπει νὰ μάθωσι τὰ παιδιὰ μας γράμματα, ἀδελφέ!
- ♦ **Διαμαντ.** Ὅσα ξέρω γὰρ τόσ' ἄς μάθῃ καὶ τὸ παιδί μου.
Εἰς τούτους τοὺς λόγους ἠθέλησέ τις ἀγνοῶν τὴν ἔνοιαν τοῦ δράματος νὰ ἀντεῖπῃ πρὸς τὸν Διαμαντῆν.
- ♦ Ἄφες νὰ ὁμιλήσῃ καὶ ἄλλος κενὸ Διαμαντῆ.
- ♦ **Διαμ.** Τί νὰ ὁμιλήσῃ. Ἐγὼ ποὺ πληρώνω σαλιανὲν πρέπει νὰ κρῖνω ἢ φτωχολογιά πρέπει ν' ἀποφασίζῃ.
- ♦ **Ἡσασ.** Ναι ἀδελφέ ἡμεῖς ἔτι ἀγαπῶμεν μὲ τὴν γνώμην σας νὰ κάμωμεν καθε τι. Δὲν εἶμεθα σὰν τοὺς ἄλλους ὅπου σὰς ἠφάνισαν.
- ♦ **Μαυρ.** Ἀμὴ ἐφέραμεν ἀπὸ τὴν Βιένναν τὸν Κούμαν, διδάσκαλον προκομμένον, καλόν. Τί νὰ τὸν κάμωμεν; Ἀφοῦ δὲν συστηθῆ ἡ σχολή;
- ♦ **Διαμ.** Ἄς πῆ ἀπὸ κεῖ ποὺ ἦρθε. Τρανή δουλειὰ κι αὐτὴ!
Τούτους τοὺς Διαμαντένιους λόγους ἀφοῦ μὲ θόρυβον συνεκραύγασαν καὶ ἄλλοι δεκαπέντε παπουτζήδες καὶ κηπουροὶ αὐτοὶ οἱ προεστῶτες ἐπεχειρήσαν νὰ τοὺς κατασιγάσωσι καταψηφίζοντες τὴν θέλησίν τους καὶ ἀποφασίζοντες ὅτι, ἐπειδὴ ὁ κόσμος δὲν θέλει σχολὴν, ἄς λείψῃ.

σ. 120

Τοιοῦτον τέλος ἔλαβεν ἡ περὶ νέας σχολῆς σκηνή. Τοιοῦτοι εἰσὶν οἱ νέοι | προε-

στώτες έχοντες ἀρωγὸν καὶ τὸν πανιερώτατον ἅγιον Σμύρνης, τοῦ ὁποίου οἱ διά-
κονοι ἰστάμενοι εἰς τὴν κλίμακα ἔδιδον ἀπὸ μέρους τοῦ ἁγίου Γέροντος ἐσχὰς
εἰς τοὺς ἀναβαίνοντας νὰ μὴ στέρεωσιν σχολῆς ἄλλης σύστασιν ὁπότεν εἶναι ἡ
ἐβλογημένη Χρυσανθική σχολή.

Τὸ κείμενο τῆς σημείωσης αὐτῆς μᾶς ὀδηγεῖ μὲ σαφήνεια στὸν καθορισμὸ
τῶν ἱστορικῶν συμφραζομένων καὶ τῆς χρονολογίας τοῦ κειμένου. Ἡ γενικὴ
συνέλευση τῆς 10ης Αὐγούστου ποὺ ἀναφέρει τὸ κείμενο, εἶναι τὸ ὄροσημο τῆς
κατάρτησης τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου ὡς δημόσιας σχολῆς μέσα σὲ ὄχλα-
γωγικὲς ἐκδηλώσεις στὶς 10 Αὐγούστου 1810. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ καθορίζει
μὲ σαφήνεια τὸ *terminus post quem* συγγραφῆς τοῦ κειμένου²¹.

Μετὰ τὴ συγκεκριμένη ἱστορικὴ παρένθεση ὁ συγγραφέας γενικεύει καὶ
πάλι τὸ σχολιασμὸ του:

σ. 119 *Ποία ἔρα ἢ ἀληθὴς αἰτία τῆς τόσης καταδρομῆς καὶ τοῦ μίσους κατὰ
τῆς φιλοσοφίας; Στοχάζομαι περιττὸν νὰ τὴν ἀναφέρω. Οἱ Ἄρχιερεῖς
μισοῦν τὸ φῶς τῆς φιλοσοφίας καθὼς οἱ ὀφθαλμιῶντες τὸν ἥλιον ἢ
καθὼς οἱ κέλιται τοὺς λύχνους. Οἱ Ἄρχιερεῖς θέλουσι τοὺς νέους
Γραικοὺς ἀμαθεῖς καὶ ἀπαιδευτοὺς, διὰ νὰ κῆπτουσι τὸν ἀχένα ὡς
ἄλογα κτήνη εἰς τὸν ζυγὸν τῆς πλάνης. Θέλουσι τοὺς χριστιανοὺς
ἀμαθεῖς, διὰ νὰ πιστεύωσιν ὡς δόγματα πίστεως τὰ ἐφευρέματα τῆς
δαισυδαιμονίας, τὰ ὁποῖα ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἀπελέγχει ὡς αἰρέ-
σεις. Μισοῦσιν οἱ Ἱεροὶ τοῦ γένους τὸν φωτισμὸν διότι πειράζει τὰ
παράνομα αὐτῶν εἰσοδήματα καὶ τὰ ἄδικα δικαιώματα. Μισοῦσιν τοῦ*

21. Ὁ τόνος δλόκληρου τοῦ κειμένου ποὺ ἀφήνει νὰ νοηθεῖ ὅτι μετὰ τὶς 10 Αὐγούστου
1810 ἔσβησε ὀριστικὰ ἡ «ἐφήμερος» σχολὴ τῶν Σμυρναίων (ἔως ὅτου νὰ ἐξαλειφθῇ ἀπὸ
προσώπου τῆς γῆς) εἰσῆγεται ὅτι ἡ πηγὴ ποὺ ἐξετάζουμε συντάχτηκε μετὰ τὰ γεγονότα
τῆς 10ης Αὐγούστου. Βλ. Κ. Κούμα, *Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, τόμ. ΙΒ', 588 -
589. Συνεπῶς ὁ Αἰβέλλος κατὰ τῶν Ἄρχιερέων, ὡς πολεμικὸ κείμενο ἔχει ἀκριβῶς τὸ ἴδιο
ἀντικείμενο μὲ τὴν *Τραγωδία κατὰ τῶν δημογερόντων τῆς Σμύρνης* ποὺ ἐξέδωσε ὁ Σταμ.
Καρατζῆς ἀπὸ τὸ χειρόγραφο 935 Institut de France (Ἄρχεῖο Κ. Νικολοπούλου). Τὸ
πραγματολογικὸ περιεχόμενο τῆς σημείωσης συμπίπτει ἀπόλυτα μὲ τὴν ἐμμετρὴ ἀφήγηση
τῆς *Τραγωδίας κατὰ τῶν Δημογερόντων* τοῦ 1810. Οἱ νέοι *Δημογερόντες* ποὺ προσπάθη-
σαν νὰ καταργήσουν τὴ νέα σχολὴ εἶναι αὐτοὶ ποὺ ἀναφέρονται στὸ κείμενο τῆς *Τραγωδίας*:
Δημ. Μπαχατόρης, Ἰωάννης Περράκης, Στέφανος Κούτροβις, Δημήτριος Μαυρογορδᾶ-
τος, Μανώλης Πέρογλου, Χατζῆ Ἀντώνιος Μιχαήλ, Σάββας Μουσουδάκης· βλ. τὰ σχόλια
τοῦ Σταμ. Καρατζῆ, *Σμύρνης Τραγωδίαι*, 77 - 78. Γιὰ τὴν παλαιότερη ἱστορία καὶ
κοινωνικὴ δράση πολλῶν ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς Σμυρναίους προκρίτους, ἰδίως τῆς οἰκογένειας
Μπαχατόρη καὶ τὶς σχέσεις τους μὲ τὴν ἐκκλησία, βλ. Γ. Π. Κουρνούτου, «Τὸ Ἄγιοταφι-
τικο τῆς Σμύρνης καὶ ἡ οἰκογένεια Κοραῆ», *Ἀθηνᾶ*, 53 (1949), 28 - 29. Πρβλ. καὶ τὶς
μαρτυρίες ποὺ συγκεντρώνει ὁ Ν.Κ.Χ. Κωστής, *Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα. Mélanges Smyrnéens*,
Ἀθήνα 1906, 54 κ.ἑξ., ἰδίως σσ. 80, 88, 92 - 99 ποὺ δεῖχνουν ὅτι ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου
αἰῶνα καὶ ἰδίως κατὰ τὸ τελευταῖο του τέταρτο εἶχε διαμορφωθεῖ στὴ Σμύρνη μὴ ἀστική
κοινωνικὴ ἡγεσία ποὺ πλαισίωσε τὴν ἐκκλησία καὶ τὴν ἀποτελοῦσαν οἱ οἰκογένειες τῶν

σ. 120 γένους τὸν φωτισμὸν ἐπειδὴ αὐτὸς εἶναι ἢ δίστομος μάχαιρα ἦτις μέλλει νὰ κατακόψη τὰς | κεφαλὰς τῆς πολυκεφάλου ὕδρας, λέγω τῆς δεισιδαιμονίας [...]

[.....]

Λυσχεραίνουσι οἱ Ἅγιοι ὅταν βλέπουσι ἐκδιδόμενα εἰς φῶς βιβλία ἐπιστημονικὰ καὶ φιλολογικὰ, τὰ ὁποῖα φωτίζουν τὸ γένος. Ὡς φαίνεται δὲν ἐχόρτασαν οὗτοι ἀπὸ Συναξάρια καὶ Μαρτυρολόγια, Νέους Παραδείσους καὶ Ὁρμους σωτηρίους, Ὁρθοδοξίας Πηδάλια, Λανσαϊκὰ, Ἀσκητικὰ καὶ ἄλλας σαπρολογίας, μὲ τὰ ὁποῖα οἱ μελανοφόροι καὶ μελανόφυχοι ἀπεξόφωσαν τὸ γένος. Εἰπέ μοι εὐλαβέστατε* πᾶτερ, ποῖαν ὠφέλειαν προξενοῦσιν εἰς τὸν πεπολισμένον καὶ κοσμοκὸν ἄνθρωπον τὰ Λανσαϊκὰ τοῦ Ἀββᾶ Ἰσαάκ, τὰ Ἀσκητικὰ τοῦ Ἐφραίμ τοῦ Σύρου καὶ ἄλλων τῆς Θηβαίδος ἀσκητῶν λαχανοφάγων, οἵτινες ἐζήσαν εἰς τὰς ἐρήμους μαχόμενοι μὲ τοὺς δαίμονας; Εἰς τί χρησιμεῖουσι τὰ ἔλεεινὰ ἐκεῖνα συγγράμματα τὰ διδάσκοντα τὴν ἀποταγὴν τοῦ κόσμου καὶ τὴν μισανθρωπίαν, τὰ δάκρυα, τοὺς ἔαυσιμους ἐν τῇ προσευχῇ καὶ ἄλλα παρόμοια; Εἰς τί συντείνουσι αἱ

* Διαγραμμένο: ἀγιώτατε.

ὁποῖον οἱ ἀπόγονοι ἐμφανίζονται ὡς πρωταγωνιστές στὴν κοινωνικὴ καὶ ἰδεολογικὴ διένεξη τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ 19ου αἰώνα.

Γιὰ τὴ στάση ὀρισμένων ἀπὸ αὐτοὺς κατὰ τὴν ἀποκατάσταση καὶ λειτουργία τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου μετὰ τὸ 1812 πρβλ. Ν. Βέη, «Πέντε ἔγγραφα περὶ τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου Σμύρνης», *δ.π.*, 266 - 279, 289 - 292. Στὶς μαρτυρίες αὐτὲς ποὺ παρουσιάζει ὁ Βέης ὡστόσο, ἡ πλειονότητα τῶν συνδρομητῶν τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου ἀποτελεῖται ἀπὸ νέα ὄνματα καὶ μόνον σποραδικὰ ἐμφανίζονται καὶ μέλη τῶν παλιότερων οἰκογενειῶν τοῦ σμυρναϊκοῦ «κατεστημένου». Οἱ ἐνδείξεις αὐτὲς τεκμηριώνουν τὴν γραμμὴ τῆς κοινωνικῆς ἀντιπαράθεσης γύρω ἀπὸ τὴν πολιτισμικὴ τομὴ τοῦ Διαφωτισμοῦ. Γιὰ τὴ μεταγενέστερη δράση πολλῶν ἀπὸ τοὺς ἰδίους προκρίτους στὴν ὀριστικὴ κατάρτησις τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου τὸ 1819, βλ. Στέφανος Οἰκονόμου, «Περὶ τῶν κατὰ τὸ ἐν Σμύρῃ Φιλολογικῶν Γυμνασίων συμβάντων», *δ.π.*, 460 - 474. Οἱ ἥρωες τοῦ διαλόγου τῆς σημειώσεως εἶναι ἀσφαλῶς τὰ ἴδια πρόσωπα ποὺ ἐμφανίζονται καὶ στὴν ἀφήγησις τῆς Τραγοῦδιᾶ κατὰ τὸν *δημογερόντων*. Βλ. Καρατζᾶ, σ. 73, στίχος 105 γιὰ τὸν *Δημητῆρ Μανροκορῆτο* καὶ σ. 74, στ. 143 γιὰ τὸν *Διαμαντῆ μπακάλη*. Ὁ Ἡσαΐας ποὺ παρεμβάλλει στὴ συζήτησι εἶναι προφανῶς ὁ Χριστόδουλος Ἡσαΐου, ἐπίτροπος τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς βλ. Παράνικα, *Ἱστορία τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς*, 27, 84. Ἡ κινητοποίηση τῶν ἐπαγγελματιῶν καὶ βιοτεχνῶν τῆς πόλης ἀπὸ τὰ συντηρητικὰ στοιχεῖα κατὰ τῆς διανοήσεως τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ ἡ παρέμβασις τοῦ Διαμαντῆ μπακάλη κατὰ τῆς νέας σχολῆς, εἶχε κάποια προἰστορία στὸς ἀγῶνες τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Πρβ. Ἰώσηπος Μοισιδοῦδῆ, *Ἀπολογία*, ἐπιμ. Α. Ἀγγέλου, Ἀθήνα 1976, 80 γιὰ παρεμφερεῖς ἐπιθέσεις κατὰ τοῦ Εὐγενίου Βουλγαρη στὴν Κωνσταντινούπολι στὰ χρόνια 1761 - 1763. *Χρυσανθική* ἐπονομάζεται ἡ Εὐαγγελικὴ Σχολὴ ἀπὸ τὸν γέροντα σχολάρχην τῆς Χρυσανθο Καραβία, δάδοχο τοῦ Ἱεροῦθου Δενδρινοῦ ἀπὸ τὸ 1780 ὡς τὸ 1812. Βλ. Παράνικα, *δ.π.*, 19 - 22.

- σ. 121 *ὀπτασίαι καὶ | τὰ τερατώδη ὄνειράτα τοῦ Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου, τὰ ὅποια εὐνοοῦσι μᾶλλον τὸν ἐμετὸν ἢ τὸν γέλοτα;*
[.....]
[...] *δίδαξόν μας, λέγω καὶ ἐγὼ πρὸς σέ πάτερ, οὐχὶ τὴν ἀποταγὴν τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὸ καλῶς ζῆν ἐν τῷ κόσμῳ, οὐχὶ τὴν μισανθρωπίαν τοῦ Τιμῶνος ἀλλὰ τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ | Σωκράτους· οὐχὶ ὀπτασίας, ἀλλὰ ἠθικὴν, οὐχὶ θεωρίας τῆς σκῆτης, ἀλλ' εὐαγγελικὰς ἀρετὰς, οὐχὶ τὰ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἀλλὰ τὰ ὠφέλιμα εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ καθήκοντα τῆς πολιτικῆς κοινῶνίας.*
- σ. 122

Τὸ μῆμα αὐτὸ τοῦ κειμένου μᾶς προσφέρει μιὰ ὠραία σκιαγραφία τῆς ἀντιπαράθεσης στὸ συμβολικὸ ἐπίπεδο ἀνάμεσα στὴν παράδοση ποὺ τὴν ἐκφράζουν τὰ θρησκευτικὰ κείμενα καὶ στὴν ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ παιδεία τοῦ Διαφωτισμοῦ. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τοῦ ιδεολογικοῦ κλίματος τῆς ἀναμέτρησης ὅτι στὰ παλαιότερα κείμενα τῶν ὁποίων οἱ συγχρῆς ἐπανεικδόσεις ἀποτελοῦσαν ἕναν ἀπὸ τοὺς ἀξονες τῆς λαϊκῆς παιδείας στὴν Τουρκοκρατία, περιλαμβάνεται καὶ τὸ ᾽Ορθοδοξίας Πηδάλιον, ἀναφορὰ στὴν πρόσφατη τότε ἐκδοση τοῦ ἔργου τοῦ Νικοδήμου ᾽Αγιορείτη, τοῦ ὁποίου ὑποδεικνύονται ἔτσι ἀπερίφραστα οἱ ιδεολογικὲς ἐπιδιώξεις²².

Στὸ τελευταῖο κεφάλαιο ὁ συγγραφέας ἐπανερχεται στὸ γενικότερο θέμα του, τῆ στηλίτευση τῆς ἀμάθειας τοῦ κλήρου καὶ τὸ ἐμπόριο τῆς θρησκείας, ἀλλὰ ἐπισημαίνει μιὰ ἐπιπλέον συνέπεια τῆς κατάστασης, τῆ διευκόλυση δηλαδὴ τοῦ ἔργου τῆς Καθολικῆς προπαγάνδας στὶς ᾽Ορθόδοξες χώρες. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ στὸ τέλος τῆς βίαιης ἀντικληρικαλικῆς κριτικῆς του ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας μπορεῖ νὰ ἐμφανιστεῖ καὶ ὡς ζηλωτῆς τῆς ἀπειλούμενης ᾽Ορθοδοξίας.

- σ. 122 **Ἐκ τῆς ἀδιαφορίας τῶν νῦν ἀρχιερέων πηγάζει ἡ τοῦ ἱερατείου ἀμάθεια καὶ ἡ διαφθορὰ τοῦ γένους.**

Λυπεῖται καὶ ἀγανακτεῖ ὁ φιλογενῆς Γραικός, ὅταν ἀκούῃ τοὺς ἀλλογενεῖς νὰ ὀνομάζωσι τὸ γένος μας ἄχθος ἀρούρης αἰτώσιον, ἤγονν βάρους ἀνωφελῆς τῆς γῆς. ᾽Αλλὰ πόσον πρέπει νὰ λυπηθῆ, ὅταν στρέψῃ τὸ βλέμμα του εἰς τοὺς ἱερεῖς τοῦ ἡμετέρου γένους καὶ ἰδῆ τὴν τούτων ἀμάθειαν καὶ ἀπαιδευσίαν; Βέβαια θέλει τοὺς ὀνομάσῃ ὄχι μόνον βάρους ἀνωφελῆς τῆς γῆς ἀλλὰ βάρους ἐπιβλαβῆς καὶ ὀλέθριον. Βέβαια θέλει ἐκφωνήσῃ μὲ τὸν Δαβὶδ: ἐγεννήθημεν ὄνειδος τοῖς γείτοσιν ἡμῶν κτ. Πλημμυρεῖ κατὰ δυστυχίαν ἡ Ἑλλάς ἀπὸ πλῆθος ἀπειρον ἱερέων καὶ καλογήρων, ἀλλὰ ἀπὸ αὐτὸ τὸ πλῆθος πόσοι ἄρα γινώ-

22. Βλ. Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηός. . . παρὰ ᾽Αγαπίου ἱερομονάχου καὶ Νικοδήμου μοναχοῦ, Λεψία 1800. Ὁ Νικοδήμος εἶχε ἐκδόσει καὶ τὸ ἔργο Νέον Μαρτυρολόγιον, Βενετία, 1979 στὸ ὅποιο ἐπίσης γίνεται ἐμμεση ἀναφορὰ στὸ κείμενο.

σ. 123 σκουσι τὴν γλῶσσαν τῆς Ἑλλάδος; Βέβαια οὔτε τὸ ἐν χιλιοστημύριον οἱ περισσότεροι (τὸ λέγω μὲ δάκρυα) ἀγνοοῦσι τὴν γλῶσσαν τῶν προπατόρων μας. Ἐκείνην λέγω τὴν ὠραιότατην γλῶσσαν, μὲ τὴν ὁποίαν ὁμιλοῦσιν αἱ θεαῖαι γραφαί, καὶ ἐκτελοῦνται τὰ ὑπερφυσικά τῆς πίστεως μουτήρια. Ἀγνοοῦσι τὴν γλῶσσαν ἐκείνην εἰς τὴν ὁποίαν συνεγράφησαν ὅλοι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κανόνες, αἱ ἱεραὶ ἱστορίαι, οἱ πρὸς τὸν ὕψιστον ἕμνοι καὶ δοξολογίαί, ἐν ἐνὶ λόγῳ ὅλοι οἱ πολύτιμοι θησαυροὶ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως. Τί ὄνειδος; Τί ἀτιμία; Οἱ περισσότεροι τῶν λεγομένων Ἀρχιερέων σήπονται εἰς τόσῃν βρωμερὰν ἀμάθειαν, ὥστε δὲν ἰξεύρωσι κἂν νὰ ὀρθογράψωσι τὸ ἴδιον ὄνομα, ὡς οἱ βάρβαροι Γότθοι καὶ Βάνδαλοι, οὔτε νὰ ἀναγνώσωσιν ὀρθῶς τὰς ἱερὰς ἀκολουθίας. Αὐτοὶ ἀναγινώσκουσι τὰς Γραφὰς καθὼς τὰς ἀνεγίνωσκεν ὁ Ἄραφ ἐκεῖνος ἐνοῦχος Κανδάκης δηλ. χωρὶς νὰ τὰς ἐνοοῦσιν. Ἄρα γε γνώσκεις ὁ ἀναγινώσκεις; ἤθελε ἐρωτήσωμεν καὶ ἡμεῖς καθ' ἐν' ἀπὸ αὐτούς, καθὼς ἐκεῖνον ὁ ἀπόστολος Φίλιππος (Πράξ. Η', κς). Ἄλλ' ἐκεῖνος μὲν Ἄραφ, ἄλλοεθνῆς καὶ βάρβαρος εἶχεν ἀπολογίαὺν εὐπρόσωπον, σεῖς δὲ ἱερεῖς τῶν Γραικῶν, γεννηθέντες ὄχι εἰς τὴν ἀμμώδη καὶ ἄσχημον Ἀραβίαν ἀλλὰ εἰς τὴν καλὴν καὶ πάγκαρπον Ἑλλάδα, ποῖαν ἄραγε ἀπολογίαὺν προβάλλετε;

Τὴν σήμερον ὅλον τὸ γένος γνωρίζει πόθεν πηγάζει ἡ λεπρώδης τοῦ ἱερατείου ἀμάθεια. Πόθεν; ἀπὸ τὴν ἀδιαφορίαν ἢ καὶ αἰσχροκέρδιαν τῶν Ἀρχιερέων. Χειροτονεῖ ὁ ἀρχιερεὺς ἱερέα τοῦ γένους καὶ ὀδηγὸν ψυχῶν ἕνα ἀμαθῆ καὶ ἀναλφάβητον νέον διὰ ἐξήκοντα γρόσια, καὶ ἀπεμπολεῖ τὸ τῆς ἱερωσύνης χάρισμα διὰ εὐτελεῆς κέρδος εἰς τὸν τρισβάβαρον, ὃ ἐστὶ ῥίπτει τοὺς μαργαρίτας ἔμπροσθεν τῶν χοίρων.

σ. 124 Βρωμερὰ βέβαια εἶναι ἡ λέπρα τῆς ἀμαθείας, ἀτῆ | ὅμως γίνεται βρωμερωτάτη, ὅταν διαφθειρῇ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὴν ὄρασιν

[.....]

Θέλεις νὰ γνωρίσης φίλε, πόσον αὐτὸ τὸ σκότος εἶναι βαθὺ καὶ παχύτατον; Ἄς περιέλθωμεν ὁμοῦ εἰς τὰς πλατείας καὶ ἀγοράς, εἰς τοὺς οἴκους, εἰς τὰ καπηλεῖα καὶ πορνοστάσια. Ἐκεῖ θέλομεν ἰδῆ τὰ θρέμματα τῆς ἀμαθείας, τοὺς ἱερεῖς καὶ καλογήρους νὰ περιέροχωνται* μὲ ὀστέα νεκρῶν καὶ νὰ ἐκτελῶσιν ἁγιασμοὺς πρὸς σωτηρίαν τῶν ζώντων ἄλλοῦ νὰ ψάλλωσι παρακλήσεις μεταξὺ χορῶν καὶ τυμπάνων καὶ μυρίων σατανικῶν κακουργημάτων ἄλλοῦ νὰ ἐφορμῶσιν ὡς γῆ- πες καὶ σαρκοφάγα ὄρεα εἰς τοὺς ψυχομαχοῦντας, διὰ νὰ ἀρπάξωσι

* Παράλληλη διατύπωση: περιπλανῶνται.

σαρανταλείτουργα και μνημόσυνα· ἄλλοῦ νὰ ἐνσπείρωσι ζιζάνια και διχοστασίας, ἐδῶ νὰ χωρίζωσιν ἀνδρόγυνα και νὰ διαφθείρωσι παρθένους, ἐκεῖ νὰ ἐνώνωσι τοὺς παρανόμους εἰς γάμον κοινωνίαν, νὰ πωλῶσι τὸ μυστήριον τῆς ἐξομολογήσεως και κοινωνίας διὰ πέντε ἀργύρια. Ἄλλοῦ. . . φεῦ τί πρότων ἦ τί ἔστανον εἶπω! Τῶν τοιούτων θεοστυγῶν δραμάτων μεσαι πᾶσαι μὲν ἀγνυαί, πᾶσαι δὲ ἀγοραὶ και μικροῦ πλήρης πᾶσα γῆ τε και θάλασσα. Ἴδου θεοπρόβλητοι ἀρχιερεῖς οἱ καρποὶ τῆς ὑμῶν ἀδιαφορίας, τυφλότητος και πλεονεξίας.

σ. 125

Ἄλλὰ τάχα τὸ κακὸν ἔως ἐδῶ μόνον περιορίζεται; Ὅχι βέβαια: ἐνὸς ἀτόπου δοθέντος πολλὰ ἕτερα ἐπεται: ἄκουσον λοιπὸν ἀγαπητὲ και φρεῖξον. Πρὸ πολλοῦ οἱ ἀπόστολοι τῆς Ἀντικῆς Ἐκκλησίας και μαθηταὶ τῆς ἐν Ρώμῃ Προπαγάνδας περιφέρονται εἰς τὴν Συρίαν και Αἴγυπτον και πᾶσαν τὴν Ἀσίαν | διδάσκοντες εἰς τοὺς Ὀρθοδόξους τὸν Παπισμὸν και τὴν εἰς τὸν θρόνον τῆς Ρώμης ὑποταγὴν. Περιέρχονται φράτορες εἰς ὅλας τὰς Κυκλάδας νήσους και εἰς πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα ἀφαρπάζοντες ἀπὸ τὰς ἀγκάλας τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας τὰ γνήσια τέκνα τῆς. Οἱ δὲ ἡμέτεροι Ἀρχιερεῖς τί ποιοῦσι; Κοιμῶνται τὸν βαθὸν ἕπνον τῆς ἀδιαφορίας.

Πάλαι ποτὲ εἰς τὴν περίφημον πόλιν τοῦ Χαλεπίου και εἰς πᾶσαν τὴν* και Λαοδικεῖαν εὐρίσκοντο μυριάδες χριστιανῶν ὀρθοδόξων. Τὴν σήμερον τί ἔγινεν ἡ τοιαύτη πληθὺς; Ἔγιναν ὅλοι προσήλυτοι τῶν Προπαγανδιστῶν και ὀπαδοὶ τῶν παπικῶν δογμάτων. Οἱ φράτορες τῆς Ρώμης μὲ τὸ πρόσχημα τῆς ἀρετῆς και ἀγιότητος, μὲ τὴν ἔλκυστικὴν δύναμιν τῆς εὐγλωττίας καταγοητεύοντες, ἀπέσπασαν τοὺς ἀπλοῦς συναδέλφους μας ἀπὸ τὴν τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίαν και τοὺς καθυπέταξαν εἰς τὸν θρόνον τῆς Ρώμης. Οἱ δὲ ἡμέτεροι ἅγιοι εἰς ὅλα ἀτὰ τί ποιοῦσι; Κοιμῶνται τὸν βαρὸν ἕπνον τῆς ἀδιαφορίας. Εἰς τὰς διδασκαλίας τῆς πλάνης δὲν ἠκούσθη οὐδαμοῦ ἡ φωνὴ Κυρίου Σαββαῶθ, εἰς δὲ τὴν διαρπαγὴν και ἀπώλειαν τοῦ λογικοῦ ποιμνίου δὲν εὐρέθη οὐδὲ εἰς τῶν ποιμένων νὰ διαφενδύσῃ ἢ νὰ ἐπαναστρέψῃ τὰ πεπλανημένα πρόβατα οἴκου Ἰσραὴλ. . .

σ. 126

Πάλαι ποτὲ διέλαμψαν εἰς τὸ γένος μας ἀστέρες πολύφωτοι, διδάσκαλοι τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας, πρόμαχοι τῶν πατρῶων δογμάτων, ὑπερασπισταὶ τοῦ γένους και στρατιῶται πρόγοντες τῆς ἐκκλησίας. Ποῦ τὴν σήμερον οἱ τοιοῦτοι λαμπροὶ ἐκεῖνοι και πολύφωτοι ἀστέρες; Τὴν σήμερον ἔχομεν σοφοὺς Σαρδαναπάλους, ἐκκλησιαστικὸς Μήδας, ἱερὸς χαρτοπαίκτης και ὑποκριτὰς λαχανοφάγους, οἵτινες ἐπικρατύνουσι τὴν ἀμάθειαν, ἀξάνουσι τὸ σκότος τῆς

* κενὸ στὸ χφ.

βαρβαρότητας και κακοηθείας (φεῦ τῆς δυστυχίας), δὲν ἐξεύρουσιν ἄλλως πως* τὸ τοῦ Χριστοῦ ποιμνιον παρὰ μὲ τὸ νὰ καταβιβάξωσι τὸ χρέος τῆς ἐπαρχίας και νὰ πληρῶνωσι τὰ διάφορα τῶν αἰλικῶν ὁμολογιῶν, γυμνώνοντες τοὺς πτωχοὺς ἐπαρχιώτας και πληροῦντες τὰ ταμεία αὐτῶν ἀνομίας κατὰ τὸν προφήτην. Οἱ τοιοῦτοι ἀκούουσιν ἀπὸ τὴν Ἱερὰν Σύνοδον ἢ μᾶλλον ἀπὸ Συναγωγῆν τῶν ποτηρευομένων τὸ «εὖ δοῦλε ἀγαθε και πιστὲ ἐπὶ ὀλίγα ἤς πιστὸς ἐπὶ πολλῶν σὲ κα-
ταστήσω».

* διαγραμμένο στὸ χφ.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ, στὸ μέσο τῆς σελίδας 126 τοῦ κώδικα, τελειώνει τὸ κείμενο τοῦ Λιβέλλου κατὰ τῶν ἀρχιερέων.

ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ

Ἡ σημασία τοῦ κειμένου ποὺ παρουσιάστηκε ἐδῶ εἶναι πολλαπλή. Ἡ πλήρης φιλολογικὴ ἀποκατάσταση και ἐκδοσὴ του θὰ πλουτίσει τὴ φιλολογία τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ μὲ ἓνα πρώτης γραμμῆς πολεμικὸ κείμενο μὲ σημαντικὲς θεωρητικὲς προεκτάσεις. Ἕνας ἀκόμη ἀνώνυμος μαχητικὸς πατριώτης ἔρχεται, μετὰ τὸν Ἄνώνυμο τοῦ 1789, και τοὺς ἀνώνυμους συγγραφεῖς τοῦ Ρωσσοαγγλογάλλου και τῆς Ἑλληνικῆς Νομαρχίας, νὰ προσθέσει τὴ δική του θεώρηση τῶν προβλημάτων και τῶν προοπτικῶν τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τοῦ ριζοσπαστικοῦ πολιτικοῦ οὐμανισμοῦ. Ἄν ὁ Ἡπειρώτης πατριώτης ποὺ ἔγραψε τὴν Ἑλληνικὴ Νομαρχία, ἐμπνευσμένος ἀπὸ τὸ κλίμα τοῦ ἰταλικῦ ριζοσπαστισμοῦ τοῦ πρώιμου δέκατου ἔνατου αἰῶνα, ἀσχολήθηκε συστηματικότερα μὲ τὶς πολιτικὲς πτυχὲς τοῦ ἑλληνικοῦ προβλήματος, ὁ Σμυρναῖος συγγραφέας τοῦ Λιβέλλου κατὰ τῶν Ἀρχιερέων, ξεκινώντας ἀπὸ τὶς ἴδιες θεωρητικὲς προϋποθέσεις, ἐστίασε τὴν πολεμική του σὲ θέματα ἄμεσου κοινωνικοῦ προβληματισμοῦ, ὅπως αὐτὰ ἀνέκυπταν ἀπὸ τὶς συγκεκριμένους ἱστορικὲς συγκυρίες και κοινωνικὲς ἀντιθέσεις τῆς σμυρναϊκῆς κοινωνίας.

Ἡ ἔνταση τῆς ἰδεολογικῆς και κοινωνικῆς διαμάχης τῆς ἐποχῆς, ποὺ τεκμηριώνεται και ἀπὸ ἄλλα σύγχρονα κείμενα ὅπως ἡ Τραγωδία κατὰ τῶν δημογερόντων τῆς Σμύρνης και ἡ Σχολιάς, ἐξηγεῖ τὴ σφοδρότητα τῆς γλώσσας και τὴν τάση τοῦ κειμένου γιὰ γενικευμένη πολεμικὴ κατὰ τοῦ κλήρου. Θὰ ἦταν ὅμως περιττὸ και ἄσκοπο νὰ ὑποβληθοῦν οἱ ὅποιες ὑπερβολὲς σὲ ἱστορικὴ κριτικὴ σὲ συνάρτηση πρὸς τὴ μαρτυρημένη προσφορὰ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στὴν παιδεία, τόσο μὲ τὴν περιφρούρηση μιᾶς σημαντικῆς κληρονομιάς ἱερῶν και κλασικῶν γραμμάτων στοὺς κόλπους τῆς ὅσο και μὲ τὶς πρωτοβουλίες τῆς ἱεραρχίας γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἐξύψωση τοῦ ὑπόδουλου γένους. Ἡ κριτικὴ αὐτὴ ἀπλῶς θὰ ἐπεσκίαζε τὴ σημασία τοῦ κειμένου ὡς ἰδεολογικῆς μαρ-

τυρίας. Ός προΐον έντονων κοινωνικῶν ἀγώνων συνιστοῦσε σημαντικὴ καταγραφή τοῦ ιδεολογικοῦ κλίματος πού συνόδευε τὸν κοινωνικό καί πολιτισμικό μετασχηματισμό τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας. Ἡ θρησκευτικὴ κριτικὴ καί ἡ έντονη ἀντικληρικαλικὴ διάθεση ἀποτελοῦσε ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς ιδεολογικῆς ἔκφρασης τῆς κοινωνικῆς κρίσης.

Ἡ σμυρναϊκὴ κοινωνία τοῦ τέλους τοῦ δέκατου ὄγδοου καί τοῦ ἀρχόμενου δέκατου ἑνάτου αἰῶνα ἀποτελοῦσε ιδιαίτερα γόνιμο πεδίο ιδεολογικῶν ζυμώσεων καί συγκερασμῶν. Οἱ ποικίλες πνευματικὲς πρωτοβουλίες ἦταν ἀναπόσπαστα συνδεδεμένες μὲ τὸν κοσμοπολιτικό χαρακτήρα τῆς πόλης καί τὴν παρουσία εὐρωπαϊκῶν ἐμπορικῶν παροικιῶν στὴ Σμύρνη. Οἱ τελευταῖες, καί ἰδίως οἱ προτεσταντικὲς παροικίες, ἀπέτελεσαν τοὺς διαύλους τῶν ιδεολογικῶν ἐπιδράσεων πού μποροῦν νὰ τεκμηριωθοῦν στὴν Ἰωνικὴ πρωτεύουσα κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Διαφωτισμοῦ. Εἶναι γνωστὴ ἡ πνευματικὴ ἐπίδραση τοῦ Ὀλλανδοῦ πάστορα Bernard Keun, τοῦ ἀγαθοῦ Κεῦνου, στὴ διαμόρφωση τῆς προσωπικότητας τοῦ νεαροῦ Ἀδαμαντίου Κοραῖ. Σ' αὐτὴ τὴν πνευματικὴ σχέση θὰ μποροῦσαν νὰ ἀναχθοῦν οἱ καταβολὲς τῶν μεταγενεστέρων θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Κοραῖ πού ἐπέσυσαν ἑναντίον του τὴν κατηγορία γιὰ «Λουθηροκαλβινισμό»²³. Ἡ παρουσία τῆς ἀγγλικῆς καί τῆς ὀλλανδικῆς παροικίας συνιστοῦσε τὸ πλαίσιο τῆς μετακένωσης προτεσταντικῶν ιδεῶν στὴν τοπικὴ κοινωνία²⁴, πρὶν ἀκόμη ἀρχίσει ἡ ὀργανωμένη δραστηριότητα τῶν προτεσταντῶν («μισσιοναρίων») πού τόσο ἀπασχόλησε τὴν Ἐκκλησία μετὰ τὴν

23. Γιὰ τὶς ἐπικρίσεις τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Κοραῖ ἀπὸ τοὺς ζηλωτὲς τῆς Ὀρθοδοξίας βλ. πρῶχειρα Διονυσίου Θερεσιανοῦ, *Ἀδαμάντιος Κοραῖς*, τόμ. Γ', Τεργέστη 1890, 127 - 128, 140 κ.ἑξ. Ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τὶς εἰρωνεῖες τῆς ἱστορίας τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ ὅτι κορυφαῖος ἐπικριτὴς τοῦ Κοραῖ γιὰ τὶς θρησκευτικὲς του ἀπόψεις ὑπῆρξε ὁ Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος πού στὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση πρωταγωνίστησε μαζί μὲ τὸν Κούμα στὴν πραγματοποίηση τῆς ιδεολογικῆς ρῆξης μὲ τὴν παράδοση στὴ Σμύρνη ὑπὸ τὶς εὐλογίες τοῦ Κοραῖ. Γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ Κεῦνου βλ. Ἀδαμαντίου Κοραῖ, «Αὐτοβιογραφία», στὴν ἀνθολογία *Ἐκλεκτὲς σελίδες*, ἐπιμ. Ν. Βέη - Μ. Κ. Οἰκονόμου, Ἀθήνα 1951, 90, 93 - 94. Βλ. ἐπίσης D. C. Hesseling, «Korais et ses amis hollandais», *Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου*, Ἀθήνα 1935, 1 - 6 καί τὴν πρόσφατη μελέτη τοῦ Β. J. Slot, «Commercial Activities of Korais in Amsterdam», *Ὁ Ἐρασιεστής*, 16 (1980), 55 - 139, ἰδίως σσ. 77 - 81, γιὰ τὶς ἐπαφὲς τοῦ Κοραῖ μὲ τὴν προωθημένη προτεσταντικὴ σκέψη στὴν Ὀλλανδία.

24. Μιὰ πραγματικὴ ἐστία προτεσταντικῆς παιδείας στὴν πόλη δημιουργήθηκε μὲ τὸν ἐμπλουτισμό τῆς βιβλιοθήκης τῆς Levant Company στὴ Σμύρνη μὲ μιὰ σημαντικὴ συλλογὴ βιβλίων πού περιλάμβαναν πολλὲς ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες πηγὲς τῆς προτεσταντικῆς σκέψης καί θεολογίας. Βλ. Richard Clogg, «The Library of the Levant Company's Factory in Smyrna (1805)», *Ὁ Ἐρασιεστής: Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Θ. Δημαρά*, ὅ.π., 112 - 124. Ἀνάλογα σημεῖα ἐπαφῆς μὲ τὴν προτεσταντικὴ παιδεία ὑπῆρχαν στὰ σπίτια τῶν Ὀλλανδῶν ἐμπόρων τῆς Σμύρνης ὅπου μαρτυρεῖται ἡ ὑπαρξὴ βιβλιοθηκῶν. Βλ. Slot, «Commercial Activities of Korais in Amsterdam», ὅ.π., 58.

Ἐπανάσταση²⁵. Ὁ κοσμοπολιτικὸς χαρακτήρας τῆς πόλης καθιστοῦσε τὴν συνακόλουθη ἰδεολογικὴ ζύμωση προσφορότερη. Γενικότερα οἱ προτεσταντικὲς ἰδέες ποὺ ἀπορροφήθηκαν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία ὡς ὄργανο τμήμα τῆς πνευματικῆς παρακαταθήκης τοῦ Διαφωτισμοῦ, μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ὁ γνωστικὸς καταλύτης στὴν ἄρθρωση τῆς θρησκευτικῆς κριτικῆς τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἡ περίπτωση τῆς Σμύρνης, πάντα ξεχωριστὴ στὴ συνθετότητά της, εἰκονογραφεῖ χαρακτηριστικὰ τὶς διασυνδέσεις ἀνάμεσα στὶς δυνάμεις τοῦ ἐμπορίου, τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτισμικῆς ἀλλαγῆς καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀμφισβήτησης.

Αὐτὸ ἦταν τὸ εὐρύτερο πλαίσιο πολιτισμικῶν καὶ ἰδεολογικῶν διαφοροποιήσεων, ὅπως αὐτὲς ποὺ τεκμηριώνονται ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Συμριναίου ἀνώνυμου. Ἡ δεκτικότητα τῆς τοπικῆς διανόησης σὲ νέες πνευματικὲς ἐπιδράσεις ἐκφράζει τὴ θέληση τῆς ἀποδέσμευσης ἀπὸ τὴν παράδοση καὶ τὴν ἀναζήτηση μιᾶς ἐναλλακτικῆς θεωρητικῆς βάσης, διαφορετικῆς ἀπὸ τὸν συμβατικὸ στιγματισμὸ τῶν κακῶν ἱερέων ποὺ δὲν εἶναι ἄγνωστος στὴν Ὀρθόδοξη ὅπως καὶ στὴ δυτικὴ θρησκευτικὴ παράδοση, γιὰ τὴν ἀσκηση κριτικῆς κατὰ τῶν ὑπερβασίων τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐναλλακτικὴ θεωρητικὴ βάση εἶχε γίνε ἀναγκαία μὲ τὴ διάσπαση τῆς ἰδεολογικῆς συναίνεσης στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ τὴν ταύτιση τῆς ἐκκλησίας μὲ τὸν κοινωνικὸ καὶ πολιτικὸ ἀντίπαλο στὴ μάχη γιὰ ἔθνικὴ ἀναδημιουργία, ὅπως φαίνεται εὐγλωττα ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Συμριναίου πατριώτη.

Ἡ θεωρητικὴ σημασία τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ νέου ἀνώνυμου συνίσταται στὸ γεγονός ὅτι τεκμηριώνει τὴ λογικὴ μετάπτωση ἀπὸ τὸν Ὀρθόδοξο ἠθικιστικὸ ἀντικληρικαλισμὸ μέσω τῆς ἐρωτοτροπίας μὲ τὸν προτεσταντικὸ εὐαγγελισμὸ στὸ θρησκευτικὸ σκεπτικισμὸ ἀπόψεων ὅπως ἐκεῖνες ποὺ ἀναφέρονται στὴν ὑπνωτιστικὴ ἐπίδραση τῆς θρησκείας πάνω στὶς μάξες. Ὁ βαθιὰ ἀνατρεπτικὸς χαρακτήρας τῆς νέας θρησκευτικῆς κριτικῆς ἐγίνε ὀξύτατα ἀντιληπτὸς ἀπὸ τοὺς θιασῶτες τῆς παράδοσης ποὺ διαισθάνονταν τὴν ἀβείβα πίσω ἀπὸ ὅλα τὰ μεταρρυθμιστικὰ ἐπιχειρήματα. Στὰ μάτια τους οἱ ἰδεολογικὲς συνέπειες ποὺ θὰ ἐπακολουθοῦσαν μοιραῖα ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ θὰ διασπαζόταν ἡ ἀκεραιότητα τῆς παραδοσιακῆς θρησκείας παρουσιάζονταν πολὺ λιγότερο ἀμφίβολες ἀπ' ὅτι φαίνονταν στοὺς εὐαγγελιστὲς τοῦ Διαφωτισμοῦ²⁶. Ἡ ὀξύ-

25. Βλ. Κυριακοῦ Λαμπρῦλου Χ. Νικολάου, *Ὁ Μισσιοναρισμὸς καὶ Προτεσταντισμὸς εἰς τὰς Ἀνατολίας, Σμύρνη 1836*, ἴδιος σσ. 19 - 24 γιὰ τὶς δραστηριότητες τῶν Προτεσταντῶν ἱεραποστόλων στὴ Σμύρνη. Γενικότερα Ἰ. Ν. Καμίρη, *Ὁρθοδοξία καὶ Προτεσταντισμὸς*, Ἀθῆνα 1937, 277 - 310 καὶ πρὸ πρόσφατα Κυριακῆς Μαμώνη, *Ἄγῶνες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου κατὰ τῶν μισσιοναρίων*, *Μνημοσύνη*, 8 (1980 - 1981), 179 - 212.

26. Γενικότερα οἱ φορεῖς τῆς πολιτισμικῆς ἀλλαγῆς στὴ νεοελληνικὴ κοινωνία υἱοθέτησαν τὴ χαρακτηριστικὴ τακτικὴ τοῦ κύριου ρεύματος τοῦ Διαφωτισμοῦ στὸ ζήτημα τῆς

τητα τῆς ἀντίδρασής τους καί ἡ παρεπόμενη ἔνταση τῆς ἰδεολογικῆς διαμάχης εἶναι συνεπῶς ἀπὸ ἱστορική ἄποψη φαινόμενα ἀπόλυτα κατανοητά.

Οἱ ἰδεολογικὲς αὐτὲς διαμάχες δραματοποιοῦσαν τὸν ἱστορικό χαρακτήρα τοῦ Διαφωτισμοῦ τοῦ ὁποῦ ἡ διείσδυση στὴν ἑλληνική παράδοση ἔφερε τὸ λυκόφως τῆς πνευματικῆς κληρονομιάς τοῦ μεταβυζαντινοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἡ βαθύτερη φύση ὀλόκληρου αὐτοῦ τοῦ κινήματος τῆς πολιτισμικῆς ἀλλαγῆς διαγράφεται χαρακτηριστικὰ στὶς δυναμικὲς του ἐκδηλώσεις στὴ Σμύρνη — ἓνα ἀπὸ τὰ καίρια σημεῖα τῆς ἀντιπαράθεσης τῆς μεταβυζαντινῆς πνευματικῆς παράδοσης μὲ ἀξίες καὶ τρόπους σκέψης ἐμπνευσμένους ἀπὸ τὴ Δύση.

ΠΑΣΧΑΛΗΣ Μ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ

θρησκείας: ἀποποιοῦνται δηλαδὴ τὴν ἀθεΐα ἀλλὰ μάχονται ἀπερίφραστα κατὰ τῆς διαφθορᾶς τοῦ κλήρου καὶ τῆς δεισιδαιμονίας, ἐπιτυγχάνοντας ἔτσι νὰ ὑποσκάπτουν μὲ συγκεκριμένα πλήγματα τὴν κοσμικὴ ἰσχὺ τῆς ἐκκλησίας. Μόνο σὲ ἀκραΐες περιπτώσεις καὶ σὲ ἀντίδραση πρὸς συστηματικὸ διωγμὸ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἐπίσημης ἐκκλησίας ὀρισμένοι ἐκπρόσωποι τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, ὅπως ὁ Χριστόδουλος Παμπλέκης, ἐξωθήθηκαν σὲ ἀμφισβήτηση τῶν ἰδίων δογμάτων τῆς ὀρθοδοξίας. Γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ἀθεΐας στὸ νεοελληνικὸ Διαφωτισμὸ βλ. καὶ Π. Κονδύλη, «Ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας στὴ σκέψη τοῦ ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ», *Δίπτυχα*, Β' (1980 - 81), 243 - 244.